ОЛЕКСАНДР ПАНАСЮК

ПОРТАЛ НА ДНО

Фантастична повість із післясмаком правди

2026

ЗМІСТ

ПРОЛОГ 3
Розділ. Де м’яко — там і став 8
Розділ 2. Завод туги 19
Розділ 3. Інспекція з Тверезії 35
Розділ 4. Сектор споглядачів 58
Розділ 5. Чумацька п'яність 72
Розділ 6. Повернення 90
ЕПІЛОГ 118

ПРОЛОГ

Петро Єгорович Прокоп'єв умів визначати несправність на слух. Якщо двигун постукував — то одна справа, якщо посвистував — зовсім інша, а якщо власник машини починав запевняти, що «вчора все працювало», спершу варто було перевірити, чи не бреше сам власник. За сорок років слюсарської роботи Прокоп'єв розібрався в безлічі механізмів. Тільки власне життя залишалося пристроєм без інструкції. Останнім часом воно працювало на холостому ходу, хоча пального, на його думку, витрачалося непристойно багато.

Того вечора він затримався в майстерні довше, ніж зазвичай. Не тому, що було багато роботи. Роботи якраз майже не залишилося: старенький насос він перебрав ще до обіду, кран у підсобці перестав протікати, а в гаражі номер сім замовк радіоприймач, який уперто не бажав приймати нічого, крім прогнозу погоди за минулий вівторок. Можна було йти додому. Прокоп'єв навіть зняв робочу куртку, але потім знову вдягнув. Там, удома, усе було справне. Холодильник гудів, годинник ішов, лампочка в передпокої загорялася з першого разу. От тільки поговорити було ні з ким.

Зате біля гаражів завжди знаходилася якась справа, нехай і не надто корисна. Можна було поправити перекошені дверцята, підтягнути старий

хомут або пояснити сусідові Семеновичу, чому його автомобіль не заводиться, хоча той уже третій день «усе перевірив». Семенович пояснень не любив. Він любив, коли Прокоп'єв заводив автомобіль, а потім погоджувався випити за успішний ремонт.

— Чуєш, Єгоричу, — гукнув він із-за сусіднього боксу, — посидимо по маленькій?

— Ми вчора сиділи по маленькій.

— Учора була інша маленька.

— У тебе, Семеновичу, маленькі тільки обіцянки. Усе інше — з перевищенням допустимої норми.

Семенович для годиться образився, махнув рукою й пішов. Прокоп'єв залишився сам. Він не шкодував, що відмовився: вранці треба було їхати по запчастини, а з похмілля навіть звичайна шайба іноді здавалася винаходом ворожої цивілізації. Та за кілька хвилин звична порожнеча знову вмостилася поруч, наче мала постійну перепустку на територію гаражного кооперативу.

Прокоп'єв вийшов надвір, сів на низький бетонний блок біля стіни й дістав із нагрудної кишені алюмінієву ложку. Стару, з трохи погнутим держачком. Вона багато років мандрувала разом із ним з однієї майстерні до іншої. Чужі кухлі зникали, інструменти позичали без дозволу,

начальники змінювалися, а ложка залишалася. Нею він розмішував чай, за потреби відміряв цукор, а одного разу виколупав зі щілини маленьку гайку, через яку зупинилася ціла виробнича лінія. Відтоді Прокоп'єв вважав ложку майже кваліфікованим спеціалістом.

Він покрутив її в пальцях. Метал потемнів, але все ще відбивав зображення: трохи перекошене обличчя, втомлені очі, сивину на скронях. На мить йому захотілося набрати чийсь номер. Не у справі. Просто запитати, як живеться. Він навіть витяг телефон, подивився на екран і сховав назад. Усі потрібні слова раптом здалися чужими, а непотрібних він і так наговорив за життя надто багато.

Біля бетонного блока стояла металева каністра. Її напередодні притягнув Семенович із розпродажу майна якогось закритого випробувального полігона. Хотів залити вміст у старий генератор, але Прокоп'єв вчасно зупинив експеримент: генератор ні в чому не був винен. Каністра залишилася в кооперативі «до з'ясування обставин», а з'ясовувати, як завжди, ніхто не поспішав. На боці жовтою фарбою значилося: «ТІЛЬКИ ДЛЯ РАКЕТНИХ ДВИГУНІВ. НЕ ПИТИ!» Під написом виднівся ще якийсь номер, наполовину з'їдений іржею.

Прокоп'єв постукав по металу кісточкою пальця.

— Для ракетних, значить. А в нас тут кожен другий після зарплати космонавт.

Відповіді, звісно, не було. Десь за гаражами прогуркотів потяг. У сусідньому будинку одне за одним засвітилися вікна. Прокоп'єв дивився на них і намагався уявити, що там відбувається: хтось свариться через немитий посуд, хтось перевіряє в дитини уроки, хтось поспішає до вечері. Звичайне життя, зі своїми протіканнями й несправностями. Мабуть, він не відмовився б полагодити і його. От тільки запрошення ніхто не надсилав.

Він знову глянув на каністру. Іншим разом таку річ він негайно здав би куди належить. Іншим разом він узагалі багато чого робив правильно. Але зараз у голові крутилася дурнувата думка, і зупинити її було важче, ніж відкрутити заіржавілу гайку без ключа.

— Написано «не пити», — розважливо мовив він уголос. — А чому — не написано. Порушення технічної документації.

Сказав і сам усміхнувся. Він чудово розумів, що це не жарти для людини його віку й досвіду. Розумів і те, що попередження на ємностях пишуть не заради краси. Треба було встати, піти додому, поставити чайник. Він навіть підвівся з бетонного блока. Але потім зупинився, повернувся назад і зробив те, чого жоден порядний слюсар не

пробачив би навіть учневі: вирішив випробувати небезпечну річ на собі.

На смак це було так, наче хтось змішав аптеку, розпечений метал і власну дурість. Прокоп'єв закашлявся, виплюнув залишки й відкинув каністру. Вона глухо вдарилася об бетон. Земля під ногами хитнулася. Він схопився за стіну гаража, але пальці раптом перестали розуміти, де стіна, а де повітря.

«Ось тобі й інструкція», — встиг подумати Петро Єгорович.

Потім згасли вікна. Зник потяг. Навіть знайомий запах машинного мастила кудись подівся. На мить йому здалося, що за спиною хтось дуже діловито промовив: «Ще один. Оформлюйте без черги». Він хотів запитати, куди саме його збираються оформлювати, але язик не послухався. У темряві тихенько дзенькнула ложка, що випала з його руки, — і це був останній земний звук, який він запам'ятав.

Розділ. Де м’яко — там і став

Петро Єгорович Прокоп'єв отямився стоячи. Це була перша дивина. Друга полягала в тому, що під його правим черевиком хтось лаявся. Лаявся ґрунтовно, з присвистом та електричним потріскуванням, наче досвідчений завідувач складу виявив нестачу й водночас закоротив електропроводку.

Прокоп'єв обережно переступив на тверду землю. Те, на чому він стояв, невдоволено заворушилося, виплюнуло блакитну іскру й згорнулося в клубок.

— Вибачте, — сказав Петро Єгорович. — Здається, я на вас наступив.

— Здається?! Ти мені полюс зім'яв, землянине двоногий!

— Полюс? — Прокоп'єв машинально пошукав очима дріт. — А де у вас другий?

— Ось він! — Клубок виставив відросток, на кінці якого засвітилася сердита лампочка. — І навіть не думай перевіряти!

— Та я тільки запитав. У нас за огляд грошей не беруть.

Клубок відповз подалі й витягнувся вгору. Вийшла істота, схожа на дорожній конус, якому

причепили три ока, пару коротких лап і характер начальника дільниці. Одне око дивилося просто на Прокоп'єва, друге — кудись йому за плече, а третє пильно стежило за власним полюсом. Від цього знайомства в Петра Єгоровича виникло неприємне відчуття, ніби його одночасно приймають на роботу, звільняють і звинувачують у псуванні майна.

— Наземний приймальний пункт, — пробурмотіла істота. — Сорок вісім змін без пригод. І ось з'являється живий вантаж без маркування. З неба. У черевиках.

— Вантаж?! — Прокоп'єв оглянув себе. Куртка була на місці, штани теж, тільки один черевик димів по шву. — Громадянине, я на вантаж не схожий. І взагалі, де це я?

Він підвів голову й забув, що хотів сказати далі. Над ним висіли два сонця. Одне світило рівно й тьмяно, друге підморгувало, наче поганий контакт у старому електрощитку. Небо було мідного кольору, по ньому ліниво пливли хмари, схожі на дим із погано налаштованої котельні. Удалині тягнулися труби, резервуари та іржаві вежі. Над найближчою вежею блимала вивіска: «ГАЛАКТИЧНИЙ ПУНКТ ВТОРСИРОВИНИ. ПРИЙМАННЯ ІДЕЙ, ВІРИ, ПЛАНЕТ І МЕТАЛОБРУХТУ».

Прокоп'єв заплющив очі. Полічив до п'яти. Розплющив. Сонць залишилося два, вивіска нікуди не поділася. Зате біля вежі пройшов восьминіг у робочому комбінезоні й тягнув на плечі зв'язку гайкових ключів завбільшки з лопати.

— Так, — промовив Петро Єгорович. — Або я сплю, або в нашому кооперативі різко підвищився культурний рівень.

— Кооперативів тут немає, — відповів конус. — Є Бухас. Планета така. А я приймальник переходів другого розряду. І маю право не терпіти, коли мені топчуть полюси.

— Бухас… — повторив Прокоп'єв. — Назва чесна. Тільки путівки я не замовляв.

Приймальник висунув із боку пластинку, по якій забігали літери. Прокоп'єв нахилився й зі здивуванням побачив знайомі слова. Спочатку вони складалися неправильно, потім наче знайшли потрібну різьбу й стали на свої місця.

— Прізвище? — запитав приймальник.

— Прокоп'єв. Петро Єгорович.

— Найменування вантажу: «Земний організм, упертий, технічно грамотний». Вміст — туга підвищеної щільності. Причина прибуття… — Приймальник замовк і кілька разів постукав по

пластинці. — А ось причини немає. Маршрут теж не закритий. У всіх закритий, а в тебе — ні.

— І що це означає?

— Якби я знав, у мене був би перший розряд. Стій тут і нічого не чіпай.

Приймальник закрутився навколо власної осі, засвистів і послав у бік веж короткий блакитний спалах. Прокоп'єв скористався паузою, щоб перевірити кишені. Телефона не було. Ключів від майстерні — теж. У нагрудній кишені лежала лише зім'ята носова хустинка. Він згадав дзвін алюмінієвої ложки об бетон і відчув таку безглузду досаду, ніби загубив останній справний інструмент.

Біля самого черевика щось блиснуло. Ложка лежала на рудому пилу, неушкоджена, трохи погнута, знайома до останньої подряпини. Прокоп'єв підняв її, провів великим пальцем по держачку й засунув назад до кишені. Чому вона опинилася тут, коли все інше зникло, запитувати було ні в кого. Утім, запитання вже вишикувалися в чергу, і ложка стояла далеко не першою.

З-за вежі з'явився високий прибулець у заляпаному комбінезоні. Три його ока дивилися в різні боки, але рухався він упевнено, як людина, що звикла ходити між працюючими верстатами. На поясі висіла зв'язка інструментів, під пахвою — пом'ята каска. Він зупинився біля приймальника,

вислухав його шипіння й перевів погляд на Прокоп'єва.

— Прилетів, значить, — сказав триокий. — Ласкаво просимо. У нас тут хто через пиятику, хто через помилку, а хто й через виробничу необхідність. Ти, схоже, одразу за двома статтями.

— Я не прилітав, — заперечив Прокоп'єв. — Я взагалі в космонавти не записувався. Мені завтра по підшипники їхати.

— Завтра в тебе буде насичене, — пообіцяв триокий. — Якщо до завтра доживеш.

Петро Єгорович хотів відповісти грубо, але стримався. У незнайомому місці, де навіть дорожні конуси мають службові посвідчення, спочатку варто було з'ясувати, де вихід. Він зробив крок до вежі й помітив, що земля біля краю майданчика наче обривається в прозору безодню. Там повільно оберталися вогні, спливали уривки чиїхось розмов і лунав глухий металевий стукіт. Дуже схожий на той, із яким каністра вдарилася об бетон біля гаражів.

— Туди краще не ходити, — спокійно сказав триокий. — Приймальна воронка ще не охолола. Тебе звідти щойно виплюнуло, вдруге може не пощастити.

— А назад через неї?

— Назад вона не працює.

— Це конструктивний недолік.

— Це Бухас. Тут у половини механізмів один вхід і жодного пристойного виходу.

На майданчику заблимав червоний вогник. Приймальник знову зазирнув у пластинку, видав короткий вереск і різко сховав її під себе.

— Транзит не завершено! — повідомив він триокому вже без колишньої зверхності. — За документами він ще десь числиться. У мене таких не було.

— Тихіше, — сказав триокий. — Не при людях.

— А мені можна дізнатися, де я числюся? — втрутився Прокоп'єв.

— Поки що не варто, землянине. У нас допитливих швидко переводять до наукового відділу. А там на кожне запитання знайдеться дослід, і не завжди добровільний.

Вони рушили до заводських воріт. Дорогою Прокоп'єв бачив дедалі більше істот: одні котили цистерни на колесах, інші несли фляги, треті лежали в затінку й розмірковували про сенс існування з таким завзяттям, наче їм за це платили понаднормові. У повітрі пахло озоном, паленим цукром і чимось до образливого знайомим — як у

майстерні після затяжного святкування. Над воротами красувався напис: «ПЕРЕГОННИЙ ЗАВОД № 13. ІЗ ТУГИ — У ПАЛИВО».

— Що ви тут робите? — запитав Прокоп'єв.

— Переробляємо те, що привозять. Тугу, образу, нездійснені надії. Іноді натхнення, але це в нас рідкісна сировина. З усього виходить паливо. Галактеці ж теж треба на чомусь крутитися.

— Галактиці, — машинально виправив Прокоп'єв.

— Ну от. Я ж кажу, грамотний.

Біля воріт стояла довга черга. У ній сперечалися, співали, лаялися, згадували тих, хто покинув їх на інших планетах. Худорлява лілова істота притискала до грудей портфель і повторювала: «Я лише на пів годинки». Хтось за її спиною запевняв, що взагалі не пив, а просто ухвалив неправильне гравітаційне рішення. Прокоп'єв несподівано впізнав цей тон. Таким голосом на Землі пояснюють дружині, чому затрималися в гаражі до ранку.

Триокий підвів його до віконця, за яким сиділа кругленька пані з чотирма руками. Двома вона перегортала папери, третьою розмішувала щось у склянці, четвертою безперервно гупала печаткою. Навіть не глянувши на відвідувачів, вона промовила:

— Ім'я, джерело, сорт туги.

— Прокоп'єв Петро Єгорович, Земля, — відповів він. — Щодо сорту не скажу. У мене без етикетки.

Пані нарешті підвела очі. На секунду всі чотири руки зупинилися.

— Без етикетки не приймаємо.

— У нього незакритий перехід, — неголосно сказав триокий.

— Тоді тим більше. За інструкцією належить відправити на пересортування.

— Куди? — запитав Прокоп'єв.

— Не заважайте виробничому процесу, — відрізала пані.

Слово «пересортування» Петрові Єгоровичу не сподобалося. Він достатньо попрацював із металобрухтом, щоб знати: усе, що не потрапило до потрібного контейнера, рано чи пізно сплющують. Триокий, мабуть, думав про те саме. Він присунувся до віконця й нахилився до пані.

— У третьому секторі бракує техніка. Тимчасово оформимо на зміну. До з'ясування обставин.

— Хто за нього відповідає?

— Я.

— А якщо він виявиться неякісною сировиною?

— Значить, будемо ремонтувати. Земляни до цього звикли.

Пані поставила печатку так, що затремтіла стінка будки. Прокоп'єву видали каску з ум'ятиною, кухоль без ручки та перепустку. На перепустці було написано: «СЕКТОР № 3. ПЕРЕРОБКА СМУТКУ ТА ЛЕГКОЇ АПАТІЇ. ДОПУЩЕНИЙ УМОВНО».

— А зарплата? — запитав він.

— За результатами зміни, — сказав наставник.

— Це я вже чув. На Землі зазвичай означає, що платити не будуть.

Триокий розреготався й дістав невеличку флягу. На етикетці сріблилися літери: «МЕТЕОРИТНА НАСТОЯНКА № 42».

— З нагоди прибуття. У нас новачків так зустрічають. Після цього навіть сузір'я танцюють.

Прокоп'єв простягнув руку й зупинився. Перед очима на мить постав бетонний блок біля гаражів, іржава каністра й власна дурнувата впевненість, що він усе контролює. Він знав, що треба відмовитися. Але довкола чекали відповіді, а слово «ні» за

багато років так і не стало його улюбленим інструментом.

— Тільки за знайомство, — сказав він, узяв флягу й зробив маленький ковток.

Настоянка обпекла язик, а потім розлилася тілом дивним теплом. Десь за спиною заспівали труби. Два сонця раптом здалися напрочуд схожими на очі інспектора, який збирається запитати, чому робітник без допуску. Прокоп'єв повернув флягу й міцніше стиснув у кишені ложку. Йому стало трохи легше — і саме це чомусь не порадувало.

— Ну от, — задоволено сказав триокий. — Тепер зовсім свій. Поки не протверезієш, Бухас тебе не відпустить.

— А якщо протверезію?

Наставник кинув погляд на перепустку, де під словом «УМОВНО» повільно проступав ще один рядок. Прокоп'єв устиг розібрати лише два слова: «ПЕРЕХІД ВІДКРИТИЙ». Триокий швидко перевернув картку.

— Тоді й поговоримо, землянине. А поки ходімо. У третьому секторі насос виє вже другу добу, і кожен вважає, що то музика.

— Якщо насос виє, значить, його хтось довів, — буркнув Прокоп'єв і пішов слідом.

Біля воріт він озирнувся. Далеко позаду приймальна воронка ще мерехтіла, хоча решта проходів давно згасла. Приймальник-конус стояв біля неї з пластинкою в лапах і більше не лаявся. Він дивився на самотню світлу щілину так, наче чекав звідти на когось іще.

Петро Єгорович поправив каску. На заводі пахло гарячим металом, по трубах гуркотіла незнайома рідина, а попереду чекала робота. Усе це було божевіллям, але не зовсім чужим. Чужим залишалося інше: вперше в житті він не розумів, де шукати дорогу додому. І чому вона, судячи з усього, досі не зачинилася.

Розділ 2. Завод туги

Перегонний завод № 13 починався відразу за воротами й, судячи з усього, закінчуватися не збирався. Труби тягнулися за обрій, резервуари громадилися один на одному, а між ними снували робітники найнеймовірнішої будови. Одні пересувалися на ногах, другі — на щупальцях, треті перекочувалися бетонними доріжками, залишаючи за собою мокрі сліди. Над усім цим господарством висіла густа фіолетова пара, а звідкись із глибини заводу долинало виття, у якому Прокоп'єв ще з прохідної впізнав би несправність. Якби, звісно, тут узагалі була прохідна в людському розумінні.

— Це у вас що так виє? — запитав він у триокого наставника.

— Насос четвертого ступеня. Уже другу добу.

— А чому не ремонтуєте?

— Ремонтували. Троє механіків звільнилися, один подався у філософію, а останній сказав, що це не поломка, а особливості національного характеру обладнання.

— Зрозуміло. Значить, ніхто не знав, з якого боку до нього підійти.

— А ти знаєш?

— Спершу подивитися треба. Я б за фотографією навіть одружуватися не наважився, не те що насос ремонтувати.

Наставник шанобливо хмикнув і повів його між резервуарами. На кожному висіла табличка з назвою вмісту: «ПЕЧАЛЬ ХАРЧОВА», «ТУГА

ЕКСПОРТНА», «РОЗЧАРУВАННЯ НАЙВИЩОГО ОЧИЩЕННЯ», «НЕЗДІЙСНЕНІ НАДІЇ. ЗБЕРІГАТИ В ТЕМНОМУ МІСЦІ». Останній напис видався Прокоп'єву особливо знайомим. Він і сам дещо роками зберігав у темному місці, тільки етикеток не клеїв.

Біля третього резервуара сидів худий ліловий робітник і задумливо дивився в кухоль.

— Чого сидиш? — запитав наставник.

— Натхнення чекаю.

— У тебе зміна!

— Так воно в неробочий час узагалі не приходить.

— Іди до дев'ятого бака. Там протікає.

— А якщо мене осяє?

— Запишеш у журнал.

Ліловий важко підвівся й поплентався до бака, дорогою бурмочучи щось про безглуздість організованої праці.

— Поет-дистилятор, — пояснив наставник. — Хороший спеціаліст, тільки весь час намагається римувати виробничі інструкції. Минулого місяця через нього половина цеху дістала опіки натхненням.

— А профспілка у вас є?

— Була. Спилася на переговорах з адміністрацією.

Прокоп'єв похитав головою. Планета ставала дедалі зрозумілішою, хоча легше від цього не робилося.

Вони зупинилися біля величезного агрегата, що займав майже весь центральний цех. Із його корпусу стирчали труби, шестерні та прозорі ємності, якими повільно повзла рідина невизначеного кольору. Посередині обертався

масивний барабан, а під ним щось гуркотіло так сильно, що підлога під ногами здригалася. На корпусі світився напис: «РЕАКТОР № 3. ПЕРЕГОНКА ВАЖКИХ ЕМОЦІЙНИХ ФРАКЦІЙ».

Прокоп'єв прислухався. Виття повторювалося через кожні сім обертів. Спочатку короткий свист, потім удар, тоді металевий скрегіт. Він присів, приклав долоню до кожуха й насупився.

— Давно так працює?

— Другу добу.

— А до того?

— До того просто гудів.

— Гудів як?

Наставник спробував відтворити звук, але вийшло щось середнє між ображеним чайником і баяном при смерті.

— Гаразд, — зупинив його Прокоп'єв. — Співати не треба. Покажи схему.

Триокий витяг із кишені планшет. На ньому з'явилося переплетення труб, стрілок і різнобарвних ліній.

— Сюди надходить первинна туга, тут відокремлюються жалі, далі йдуть важкі спогади. Після обробки все потрапляє до головного реактора. Там емоції переходять в енергетичний стан, який використовується для живлення галактичних транспортних систем.

— Простіше кажучи, женете пальне з людських неприємностей.

— Не тільки людських. У нас універсальна технологія.

— А чого тоді насос виє?
— Бо йому важко.
Прокоп'єв підвів голову.
— Це тобі хто сказав?
— Головний технолог.
— Передай головному технологу, що насосу начхати на ваші душевні переживання. У нього або підшипник розбитий, або вал перекосило. А може, взагалі повітря нахапався.
Наставник уже розтулив рота, але промовчав.
Прокоп'єв тим часом обійшов агрегат і знайшов оглядовий люк, закритий шістьма болтами. Болти були незвичні, із трикутними головками, зате різьба виглядала цілком земною.
— Інструмент є?
— Звісно.
Наставник дістав із пояса дивний пристрій, який одразу розгорнувся в три боки й спробував обійняти найближчу трубу.
— Це що?
— Універсальний галактичний ключ.
— А звичайний є?
— Це і є звичайний.
— Ясно. Всесвіт освоїли, а нормальний гайковий ключ вигадати забули.
Після кількох хвилин боротьби з універсальним інструментом Прокоп'єв таки відкрив люк. Зсередини війнуло гарячим металом і чимось кислим. У глибині обертався вал, на якому сиділо масивне робоче колесо. За кожного оберту воно трохи зачіпало корпус.
— Ось він, красень, — сказав Петро Єгорович. —

Вал гуляє. Підшипник розбитий, а ви його тугою годуєте.
— Так він же тугу й перекачує.
— Це не означає, що він мусить розділяти її з колективом.
Прокоп'єв хотів простягнути руку всередину, але вчасно зупинився. У майстерні він ніколи не ліз до вала, що обертається, і знайомство з інопланетною технікою не було приводом змінювати звички.
— Вимикай агрегат.
Наставник глянув на нього з явною тривогою.
— Не можна.
— Чому?
— Виробничий цикл безперервний.
— І що?
— Зупинка реактора дозволяється лише за розпорядженням Центрального управління емоційного обігу.
— А якщо він розвалиться?
— Тоді складається акт про позапланове руйнування.
Прокоп'єв повільно випростався.
— Слухай, триокий. У вас тут усі такі чи тільки керівництво?
— Які?
— З технічною освітою, здобутою через задній отвір скафандра.
Наставник образився, але сперечатися не став. Тим часом насос знову завив, цього разу особливо пронизливо, і десь у верхній частині агрегата засвітилася жовта лампа.
На майданчик прибігла істота з чотирма руками й

довгою шиєю. Вона розмахувала планшетом і кричала:
— Перевищення концентрації! Третій реактор не приймає важку тугу! Починається зворотна емоційна хвиля!
— Перекрий подачу! — гаркнув Прокоп'єв.
— Не можна! — заверещала істота. — За інструкцією заборонено припиняти переробку накопичених переживань!
— Тоді прибери інструкцію подалі, поки вона тобі голову не відірвала!
Та було запізно. Насос сіпнувся, з-під кришки вихопився струмінь густої сірої рідини, і цехом прокотився звук, схожий на колективне зітхання кількох тисяч людей.
Прокоп'єв миттю зрозумів, що відбувається. Зношене колесо перестало нормально подавати рідину в реактор. Вхідна магістраль продовжувала нагнітати сировину, тиск зростав, а зворотного виходу конструкція не передбачала. Принаймні справного й доступного він поки що не бачив.
— Де аварійний скид?
Наставник показав на величезний червоний вентиль під стелею.
— Там. Але відкривати заборонено.
— Що ще заборонено?
— Самовільне розвантаження почуттів, несанкціоноване полегшення страждань, втрата корисної туги й…
— Коротше, усе, що може врятувати завод.
Пролунав новий удар. По корпусу реактора побігла тонка тріщина, з якої потягнувся фіолетовий дим.

Робітники кинулися врізнобіч. Ліловий поет-дистилятор, забувши про натхнення, спробував сховатися за бочкою, але бочка виявилася повною накопиченого сорому й негайно почала розповідати всім присутнім про його колишні помилки.
Прокоп'єв оглянув майданчик. Великий червоний вентиль містився надто високо. До нього вели металеві сходи, але нижня секція була зламана.
— Де драбина?
— У ремонті.
— А кран?
— На переатестації.
— А мізки?
— В адміністративному корпусі.
— Тоді доведеться працювати тим, що залишилося.
Він підтягнув до стіни порожній контейнер, видерся на нього, вхопився за нижню перекладину й підтягнувся. Вік одразу нагадав про себе болем у плечі. Прокоп'єв вилаявся, але поліз далі. Під ним гуркотів реактор, сходами бігли розряди, а наставник знизу горлав, що порушення інструкції вже сягнуло третього ступеня тяжкості.
— Запиши четвертий! — крикнув Прокоп'єв. — Щоб удруге не лазити!
Діставшись вентиля, він спробував повернути штурвал. Той не піддався. Спробував іще раз — марно. На запірному механізмі висіла металева пломба з написом: «ОПЕЧАТАНО ДО ОКРЕМОГО РОЗПОРЯДЖЕННЯ».
— Ну звісно, — пробурмотів Прокоп'єв. — Коли все вибухне, тоді й розпорядяться.
Він дістав універсальний ключ наставника, який

завбачливо засунув за пояс перед підйомом. Інструмент розгорнувся, засвітився й чемно промовив:
— Для зняття пломби потрібен дозвіл відповідальної посадової особи.
— Я відповідальна особа.
— Ваш рівень допуску недостатній.
— Зате рівень дурості у вас достатній!
Ключ ображено склався й перестав реагувати. Прокоп'єв засунув його назад до кишені й намацав алюмінієву ложку. Кілька секунд дивився на неї, потім рішуче підчепив держачком засувку пломби. Метал дзенькнув. Замок піддався, і пломба впала вниз, ледь не влучивши наставникові в третє око. Штурвал нарешті зрушив. Прокоп'єв навалився всією вагою, повернув його на чверть оберту, потім іще трохи. Десь усередині трубопроводу важко бухнуло. Тиск на вході почав падати.
Тієї ж миті на стіні спалахнув напис: «УВАГА! НЕСАНКЦІОНОВАНИЙ СКИД ЕМОЦІЙНОЇ СИРОВИНИ!»
— Ось тепер ви помітили, — буркнув Прокоп'єв.
Із бічної магістралі вдарив потужний струмінь сріблястої пари. Вона піднялася під стелю, заповнила цех і несподівано перестала бути просто парою.
У повітрі виникли голоси.
Спочатку тихі, майже нерозбірливі. Хтось кликав матір, хтось просив вибачення, хтось казав, що обов'язково повернеться. Потім з'явилися уривки зображень: вікно під дощем, порожній дитячий візочок, старий будинок, собака біля хвіртки,

жіночі руки над кухонним столом. Усе це миготіло, перемішувалося й зникало, але на мить завод перестав гудіти звичним виробничим шумом. Навіть робітники замовкли.
Прокоп'єв стояв на сходах, міцно тримаючись за штурвал, і раптом почув знайомий голос:
— Петю, чай охолов. Іди вже.
Він різко повернув голову. Голос пролунав так виразно, наче хтось стояв поруч. На секунду перед ним виникла маленька кухня з клейонкою на столі та старим чайником біля плити. Він упізнав її, хоча давно намагався не згадувати.
— Хто тут? — вихопилося в нього.
Відповіді не було. Замість кухні виник інший образ — порожня майстерня, робоча куртка на цвяху, відчинені двері. А потім усе зникло в сріблястому тумані.
Прокоп'єв відчув, що ноги стали ватяними. Він ледь не розтиснув пальці. Добре, що вчасно згадав: перебуває на висоті кількох метрів, і падати звідси зовсім не обов'язково.
— Єгоричу! — закричав наставник знизу. — Закривай! Ти випустив неочищені спогади!
— А тиск?!
— Упав!
— Тоді відійди від труби!
Прокоп'єв обережно прикрив вентиль, залишивши невеликий прохід, щоб у магістралі не виник новий стрибок тиску. Потім спустився вниз і насамперед глянув на прилади. Тиск стабілізувався. Реактор перестав здригатися, але насос і далі скреготав. Отже, роботу лише почали.

— Ну що, громадяни інопланетяни, — сказав він, переводячи подих, — пожежу загасили. Тепер з'ясуємо, чому вона взагалі сталася.
Наставник дивився на нього з жахом.
— Ти розумієш, що накоїв?
— Завод урятував.
— Ти відкрив клапан вільного емоційного скиду!
— Гарна назва. Хто вигадав?
— Його заборонено використовувати вже триста років!
— Тоді навіщо залишили?
— На випадок крайньої потреби.
— А це, по-твоєму, була середня потреба?
Триокий замовк. Петро Єгорович зняв каску, витер чоло й лише тепер помітив, що весь цех змінився. Робітники, які ще недавно байдуже тягали фляги, стояли мовчки. Один дивився на свої руки, немов бачив їх уперше. Інший тихо сміявся. Ліловий поет-дистилятор сидів біля бочки й плакав, не намагаючись підібрати до цього відповідну риму.
— Що з ними? — запитав Прокоп'єв.
— Вони згадали.
— Що?
— Кожен своє.
Наставник вимовив це так, наче йшлося про надзвичайно небезпечну хворобу.
— А раніше не пам'ятали?
— Не все. Після переробки важкі спогади втрачають гостроту. Енергія йде до реактора, а решта повертається власникові в безпечному вигляді. А ти випустив сировину просто в атмосферу. Без обробки.

Прокоп'єв озирнувся. Сріблясте пара ще стелилася під стелею, але поступово розчинялася.
— І що тепер?
— Тепер вони якийсь час пам'ятатимуть те, від чого сюди втекли.
— Ну й нехай пам'ятають.
— Ти не розумієш, землянине. Тут це вважається виробничою втратою.
Прокоп'єв хотів утнути черговий жарт, але нічого путнього не придумав. Він надто добре пам'ятав той голос, який покликав його до чаю. І зовсім не хотів пояснювати самому собі, чому від одного короткого спогаду раптом стало так важко.
— Гаразд, — сказав він нарешті. — Із втратами потім розберемося. А зараз цей агрегат усе одно треба ремонтувати. Інакше за годину знову поліземо на сходи.
Наставник із сумнівом глянув на прилади.
— Зупиняти реактор заборонено.
— Ми його й не зупиняємо. Переводимо навантаження на резервну лінію. Вона у вас є?
— Є. Але не використовується.
— Чому?
— За інструкцією.
— Я вже зрозумів, що інструкції у вас пишуть для того, щоб обладнання швидше вирушало на звалище. Показуй перемикання.
Наступні пів години Прокоп'єв працював так, наче ніколи не залишав рідної майстерні. Спочатку змусив наставника відсікти несправний насос від магістралі й перевести подачу на резервний агрегат. Потім перевірив, що тиск скинуто, а вал

зупинився. Лише після цього знову відкрив оглядовий люк і взявся розбирати вузол. Підшипник виявився не просто зношеним. Його зовнішня обойма тріснула, а посадкове місце розбило настільки, що нова деталь без підгонки довго б не протрималася. Прокоп'єв довго вивчав конструкцію, вимірював зазор і тихенько лаявся. Наставник подавав інструменти, намагаючись не ставити зайвих запитань.

— Запасні деталі є?

— Є універсальний самовідновлюваний підшипник.

— Де?

— На складі.

— Неси.

— На нього треба оформити вимогу.

— Оформлюй.

— Вимогу розглядають три зміни.

— Тоді неси два. За другим потім сходиш із вибаченнями.

Наставник подивився на нього, зітхнув і зник у сусідньому приміщенні. Повернувся з підшипником, затиснутим між трьома пальцями, та виразом істоти, яка вперше в житті скоїла службовий злочин заради корисної справи.

Нова деталь і справді вміла відновлюватися. Варто було покласти її на долоню, як метал почав повільно затягувати подряпини. Але посадкове місце залишалося розбитим. Прокоп'єв підібрав регулювальні прокладки із заводського набору, виставив підшипник по осі й кілька разів прокрутив вал вручну. Колесо перестало зачіпати корпус.

— Тепер можна пробувати, — сказав він. — Тільки плавно, без ваших галактичних стрибків.
Наставник увімкнув привід на малій потужності. Вал пішов рівно. Потім оберти підняли, і цех уперше за дві доби почув звичайний робочий гул.
— Працює! — закричав триокий.
— А чого ти дивуєшся? Залізо скрізь залізо. Якщо його правильно встановити, воно й на іншій планеті працюватиме.
Наставник кілька секунд дивився на агрегат, а потім несподівано простяг Прокоп'єву руку. Той обережно потис її, намагаючись не зачепити третє око, яке в цю мить вивчало показники манометра.
— Слухай, землянине, — сказав триокий, — а ти ж справді майстер.
— Був би поганий, давно б у начальники подався.
Вони розсміялися. Уперше за весь час перебування на Бухасі Прокоп'єв відчув себе майже на своєму місці. Довкола знову працювали машини, справний насос подавав сировину, а його власні руки зробили те, що вміли найкраще. І на кілька хвилин навіть не хотілося з'ясовувати, скільки ще залишилося до повернення додому.
Але спокій тривав недовго.
На центральному табло спалахнули червоні літери. Спочатку з'явилося повідомлення про порушення технологічного режиму. Потім — про невраховану втрату емоційної сировини. А слідом виникло попередження, від якого наставник помітно зблід:
«ЗАРЕЄСТРОВАНО ВИПАДОК МИМОВІЛЬНОГО ПОЛЕГШЕННЯ СТРАЖДАНЬ. ДАНІ ПЕРЕДАНО ДО ЦЕНТРУ СТРИМАНОСТІ

ТА КОНТРОЛЮ ПОВЕДІНКИ. ОЧІКУЙТЕ ІНСПЕКЦІЮ З ТВЕРЕЗІЇ».
— Ну от, — тихо промовив триокий. — Приїхали.
— Хто?
— Інспектори. І тепер нам усім кінець.
Прокоп'єв подивився на справний насос, потім на червоне табло.
— За ремонт?
— Не за ремонт. За те, що ти випустив тугу безкоштовно. Без переробки, без дозволу й без нарахування енергетичного еквівалента.
— Тобто я вам завод урятував, а ви мене судити зібралися?
— Не ми. Тверезія. У них із цим суворо.
— Та пішли вони…
Він не договорив. У нагрудній кишені раптом стало гаряче. Прокоп'єв дістав ложку й зі здивуванням побачив, що алюміній світиться слабким блакитним сяйвом. Не весь, а тільки вм'ятина біля держачка, наче хтось заховав туди крихітну лампочку.
На мить у її відображенні виникло не обличчя Прокоп'єва й не заводська стеля. Він побачив сіру стіну, біле світло й якусь трубку, що йшла вгору за межі відображення. Здалеку долинув рівний звук: крап… крап… крап…
Прокоп'єв кліпнув. Видіння зникло. Ложка знову стала звичайною, тільки трохи теплою.
— Ти це бачив? — запитав він у наставника.
— Що?
— Нічого. Здалося.
Триокий хотів щось сказати, але його перебив

різкий сигнал. На табло з'явився новий рядок: «ВИЯВЛЕНО НЕЗАРЕЄСТРОВАНИЙ СИГНАЛ ІЗ ЗОВНІШНЬОГО КОНТУРУ. ДЖЕРЕЛО: ЗЕМЛЯ. СТАН ПЕРЕХОДУ: НЕЗАВЕРШЕНИЙ».
Наставник мовчки перечитав повідомлення. Потім перевів усі три ока на Прокоп'єва.
— Землянине, а ти точно пам'ятаєш, як сюди потрапив?
— Пам'ятаю. Гаражі, каністра, попередження. Потім темрява. А далі ваш приймальник із хворим полюсом.
— І більше нічого?
— А що я маю пам'ятати?
Наставник нервово озирнувся, переконався, що поблизу нікого немає, і стишив голос:
— Річ у тім, що звичайні переходи закриваються відразу після прибуття. Твій досі відкритий. І зараз, коли ти випустив спогади, він почав передавати сигнал.
— Ну й добре. Значить, можна додому?
— Не знаю. Такого в нас іще не було.
— А запитати в когось?
— Можна. Тільки я б не радив.
— Чому?
Триокий глянув на червоне табло.
— Бо ті, хто знає відповіді, уже летять сюди з перевіркою.
Прокоп'єв сховав ложку до кишені. Десь глибоко всередині ворухнулося недобре передчуття. Він раптом подумав, що весь цей завод, насоси, труби й навіть два сонця можуть виявитися не головною його неприємністю. Справжня неприємність,

можливо, залишилася там, на Землі, де хтось зараз намагається зрозуміти, чому один старий слюсар не повернувся додому.
Він хотів запитати наставника ще дещо, але над заводом пролунало протяжне виття сирени.
Робітники кинулися збирати фляги, ховати папери й приводити себе до стану, який бодай віддалено нагадував службову тверезість.
Над воротами спалахнув величезний напис: «ПОЗАПЛАНОВА ІНСПЕКЦІЯ. ПРИВЕСТИ МОРАЛЬНО-ЕМОЦІЙНИЙ СТАН У ВІДПОВІДНІСТЬ ДО НОРМИ».
— А яка у вас норма? — поцікавився Прокоп'єв.
— Щоб ніхто нічого не відчував понад належне.
— І хто те належне визначив?
— Зараз прилетять — дізнаєшся.
Прокоп'єв подивився на небо. Між двома сонцями з'явилася чорна цятка. Вона швидко збільшувалася, перетворюючись на плаский сріблястий диск.
— Ну що ж, — сказав Петро Єгорович, поправляючи каску, — насос я вам полагодив. Тепер, схоже, доведеться начальство ремонтувати.
Наставник важко зітхнув.
— Боюся, землянине, там уже нічого не допоможе.
— Не скажи. Я за своє життя й не такі безнадійні механізми зустрічав.
Він усміхнувся, але усмішка вийшла не надто впевненою. Сріблястий диск знижувався просто над заводським майданчиком, і Прокоп'єв уперше пошкодував, що не залишився вдома, де найбільшими неприємностями на вечір були холодна вечеря, несправний телевізор і власні

думки.
Утім, останнє, як він тепер починав підозрювати, було найнебезпечнішим із усіх трьох.

Розділ 3. Інспекція з Тверезії

Сріблястий диск завис над заводським майданчиком, затуливши собою одне з двох сонць. Від його гладенького днища потягнувся білий промінь, і робітники, які ще хвилину тому метушилися між резервуарами, почали шикуватися в шеренгу. Виходило кепсько. Восьминіг у комбінезоні ніяк не міг вирішити, куди подіти зайві щупальця, ліловий поет-дистилятор намагався поправити комір, якого в нього не було, а начальник зміни бігав уздовж строю й вимагав, щоб усі негайно набрали благонадійного вигляду.

Прокоп'єв стояв біля відремонтованого насоса й спостерігав за тим, що відбувалося, з цікавістю людини, якій довелося побачити знайоме неподобство в цілковито незнайомій обстановці.

— Слухай, триокий, чого вони так перелякалися? У вас інспектори людей їдять?

— Ні.

— Тоді чого боятися?

— Після них іноді вже й їсти нікого.

— Це як розуміти?

Наставник скоса глянув на диск, що наближався, і стишив голос:

— Спочатку людину перевіряють, потім приводять у відповідність до нормативу. А після нормативу вона начебто та сама, тільки пояснити, навіщо їй жити, вже не може.

— Це як у нас після чергової реорганізації?

— Гірше. У вас хоч начальство змінюється.

Прокоп'єв хотів уточнити, але диск коротко свиснув, і на майданчик опустилися прозорі сходи. Першим ними зійшов високий худий інспектор у білому халаті. На грудях у нього сріблилася емблема: «ТВЕРЕЗІЄЦЬ 1-ГО КЛАСУ». Обличчя було таким незворушним, наче його виготовили за кресленням і забули передбачити місце для усмішки.

За ним з'явився другий — невисокий, кремезний, у строгому костюмі. Він ніс товсту теку й невеликий прилад, схожий на земний алкотестер, до якого навіщось приробили антену, екран і три тривожні лампочки.

Інспектор у білому зупинився перед строєм.

— Громадяни планети Бухас! На підставі розпорядження Центрального управління стриманості та контролю поведінки проводиться позапланова перевірка морально-емоційного стану підприємства. Прошу зберігати спокій, не відчувати невиправданих почуттів і утриматися від самостійних висновків.

— А виправдані почуття дозволяються? — тихо запитав Прокоп'єв.

— Мовчи, — прошипів наставник.

— Я просто норматив уточнюю.

Інспектор повернув голову. Його погляд зупинився на Прокоп'єві, затримався на пом'ятій касці, робочій куртці й кухлі без ручки.

— Хто це?

— Тимчасовий технік третього сектору, — поквапився відповісти наставник. — Прибув сьогодні. Фахівець із механічного обладнання.

— Землянин?

— За походженням, — підтвердив Прокоп'єв. — За фахом слюсар. А за обставинами поки що сам не визначився.

Другий інспектор зробив запис.

— Схильність до недоречного дотепування, — промовив він.

— Це ще що, — зауважив Прокоп'єв. — Ви мене тверезим не чули.

Наставник заплющив одразу два ока. Третє продовжувало тривожно стежити за приладом.

Інспектор у білому не усміхнувся.

— Спочатку встановимо обставини події. Хто здійснив несанкціонований скид емоційної сировини через аварійний клапан?

Над майданчиком запанувала тиша. Навіть поет-дистилятор перестав ворушити губами.

— Я, — сказав Прокоп'єв.

— Ви усвідомлювали наслідки?

— Усвідомлював, що реактор зараз рознесе. Наслідки були б неабиякі. Особливо для тих, хто поруч стояв.

— Я запитую про емоційні наслідки.

— А я відповідаю про фізичні. Якщо залізяка вибухне, їй байдуже, які у вас до неї почуття.

Другий інспектор підвів голову від теки.

— Ви втрутилися в технологічний процес без допуску, випустили неочищені спогади й допустили мимовільне полегшення страждань працівників підприємства. Підтверджуєте?

— Насос полагодив, реактор урятував. Підтверджую.

— Мова не про насос.

— А дарма. Через нього все й почалося.

Інспектор у білому ступив ближче.

— Землянине, ви, мабуть, не знайомі з принципами нашого суспільства. Емоційної стабільності ми досягаємо своєчасним видаленням надмірних переживань. Накопичені жалі, страхи й спогади заважають розумній діяльності. Ми звільняємо громадян від того, що завдає їм болю.

Прокоп'єв озирнувся на робітників. Ліловий поет сидів на краю порожнього контейнера й задумливо перебирав пальцями. Уперше за весь час він не намагався складати вірші. Просто дивився кудись перед собою.

— Припустімо, — сказав Петро Єгорович. — Тільки я бачив, як вони після скиду поводилися. Один плакав, другий сміявся. Зате хоч на живих стали схожі.

— Саме це й викликає занепокоєння, — відповів інспектор. — Неконтрольовані переживання знижують продуктивність.

— А контрольовані підвищують?

— Безперечно.

— Тоді чому у вас насос дві доби вив, а ніхто не здогадався перевірити підшипник?

Другий інспектор із силою захлопнув теку.

— Досить. Проведемо індивідуальне обстеження.

Він поставив прилад на складаний столик. Пристрій негайно висунув антену, розкрив два металеві захвати й засвітився зеленкуватим світлом.

— Громадянине Прокоп'єв, підійдіть.

Петро Єгорович подивився на триокого. Той ледь помітно похитав головою, але вибору вже не було.

— Ну, давайте, — сказав Прокоп'єв. — Тільки якщо тиск мірятимете, попереджаю: після вашого начальства він у мене підвищений.

Інспектор указав на круглий датчик.

— Покладіть долоню. Не опирайтеся. Не згадуйте нічого особистого.

— Це як?

— Думайте про нейтральне.

— Про зарплату можна?

— Ні.

— Тоді важко буде.

Прилад коротко пискнув. Екраном побігли цифри, а потім з'явився напис: «КОНЦЕНТРАЦІЯ ТУГИ — 86%. РІВЕНЬ САМОІРОНІЇ — ВИСОКИЙ. СТАН СВІДОМОСТІ — НЕСТАБІЛЬНИЙ».

Другий інспектор задоволено кивнув.

— Типова картина. Захисний сарказм, хронічне ухиляння від неприємних спогадів, висока ймовірність самостійного мислення.

— А самостійне мислення у вас теж порушення? — запитав Прокоп'єв.

— За відсутності допуску — так.

— Оце порядок. У нас до такого лише окремі начальники додумувалися.

Та прилад раптом видав зовсім інший звук. Не короткий писк, а довгий тривожний сигнал. Зелене світло змінилося на червоне.

На екрані виникло повідомлення: «УВАГА. НЕЗАВЕРШЕНИЙ МІЖКОНТУРНИЙ ПЕРЕХІД. ДЖЕРЕЛО СВІДОМОСТІ ВИЗНАЧЕНО ЧАСТКОВО. ЗОВНІШНІЙ ЗВ'ЯЗОК АКТИВНИЙ».

Інспектори перезирнулися. Уперше на обличчі того, що був у білому, з'явилося щось схоже на живу цікавість.

— Звідки прибув об'єкт?

— Із Землі, — відповів наставник.

— Це ми вже встановили. Яким способом?

— Невідомо.

— Номер переходу?

— Відсутній.

— Закриття транспортного контуру?

— Не підтверджено.

Інспектор у білому повільно повернувся до Прокоп'єва.

— Громадянине, ви пам'ятаєте мить переміщення?

— Пам'ятаю, що біля гаражів сидів. Потім стало зле. Далі темрява, а отямився вже тут.

— Ви вживали невідому речовину?

— Було діло.

— Добровільно?

Прокоп'єв хотів відповісти звичним «випадково», але зупинився. Каністру йому ніхто до рота не заливав. Попередження він чудово бачив, навіть пожартувати встиг.

— Добровільно, — сказав він неохоче. — Через власну дурість.

— Отже, перехід ініційовано вами.

— Ніякого переходу я не замовляв.

— Але створили умови.

— Припустімо. А назад як?

Інспектор у білому не відповів. Натомість наказав помічникові ввімкнути інший режим приладу. Над столиком виникло напівпрозоре зображення людської голови, усередині якої повільно оберталися десятки світних крапок.

Деякі були з'єднані тонкими нитками, інші мерехтіли окремо.

Прокоп'єв мимоволі придивився.

— Це що, моя макітра?

— Схематичне зображення структури вашої пам'яті, — пояснив другий інспектор. — Зараз ми визначимо, які спогади перешкоджають нормалізації.

— А вони вам чим заважають?

— Надмірна пам'ять спричиняє емоційні відхилення. Ви надто багато тримаєте в собі.

— Буває, — погодився Прокоп'єв. — Тільки чужого я в собі, здається, не тримаю.

— Це не має значення.

Інспектор торкнувся екрана. Одна зі світних крапок збільшилася, і перед Прокоп'євим несподівано постала знайома картина: майстерня, старий верстак, розібраний насос. Він побачив самого себе багато років тому — ще молодого, з темним волоссям. Поруч стояв літній майстер, показував, як правильно встановлювати вал, і сердито постукував гайковим ключем по долоні.

Прокоп'єв упізнав його відразу.

— Михаличу…

— Хто це? — запитав інспектор.

— Перший мій майстер. Хороший чоловік був. Руки золоті. Лаявся, щоправда, так, що зі верстатів фарба злазила.

— Емоційна прив'язаність до колишнього наставника. Підлягає оцінюванню.

Картинка зникла. На її місці з'явилася інша: маленька кухня, чашка на столі, жіноча рука біля чайника. Прокоп'єв відчув, як щось болісно стиснулося всередині.

— Петю, чай охолов. Іди вже.

Голос пролунав тихо, але так близько, що він мимоволі повернув голову.

— Вимкни, — сказав Прокоп'єв.

— Спостерігається сильна реакція, — зазначив другий інспектор.

— Я сказав, вимкни.

Інспектор у білому торкнувся приладу, і зображення зникло.

— Саме такі спогади є головною причиною вашого нестабільного стану. Ми можемо позбавити вас їх.

Прокоп'єв кілька секунд мовчав.

— Позбавити — це як?

— Усунути емоційну складову. За потреби видалити й сам спогад.

— Тобто я забуду?

— Ви перестанете відчувати пов'язані з ним переживання.

— Я запитав, забуду чи ні?

Інспектор подивився на нього без найменшого роздратування.

— Можливо.

Прокоп'єв повільно прибрав руку з датчика.

— Ні, громадяни. Такий ремонт мені не підходить.

— Процедура обов'язкова в разі виявлення небезпечної нестабільності.

— А якщо я не згоден?

— Вашої згоди регламент не передбачає.

— Цікавий у вас регламент. Людину спитати забули.

Інспектор у білому випростався.

— Ви не розумієте, яку послугу вам пропонують. Після очищення ви звільнитеся від почуття провини, туги, жалю й болісної прив'язаності до минулого. Зможете існувати спокійно, без внутрішніх суперечностей.

— А пам'ятати, хто я такий, буду?

— Основні функціональні навички зберігаються.

— Значить, гайки крутити зможу?

— Звісно.

— А навіщо кручу — знатиму?

Інспектор витримав паузу.

— Це не належить до обов'язкових функцій.

Прокоп'єв подивився на прилад, потім на власні руки. Руки були знайомі: з мозолями, старим шрамом біля великого пальця, брудом, що в'ївся в шкіру. Вони пережили чимало роботи, кілька опіків, перелом і одного разу потрапили під прес, коли господар надто довірився автоматиці. Відтоді Петро Єгорович знав: будь-якому механізмові потрібна можливість зупинки. Навіть найрозумнішому.

— Знаєш що, начальнику, — сказав він неголосно. — Якщо з людини вичистити все, що

їй дороге й болюче, залишиться хороший працівник. Тільки людиною він уже не буде.

— Це філософське твердження, — сухо зауважив інспектор у білому.

— Ні. Виробниче спостереження.

Другий інспектор натиснув кнопку на приладі.

— Рекомендую негайну детоксикацію сенсів першої категорії.

Наставник ступив уперед.

— Панове інспектори, дозвольте! Землянин прибув сьогодні. Він справді врятував реактор. Без нього третій сектор довелося б евакуювати.

— Ви підтверджуєте його небезпечну самостійність? — запитав інспектор у білому.

— Я підтверджую, що насос справний.

— Це не предмет перевірки.

— Тоді чому ви перевіряєте техніка, який його полагодив?

Інспектор у білому повернувся до помічника.

— Внести наставника до списку осіб, схильних до вторинного емоційного зараження.

Триокий замовк. Прокоп'єв подивився на нього й раптом зрозумів, що той боїться не покарання й навіть не звільнення. Він боїться забути. Можливо, у нього теж було щось своє, про що на Бухасі не заведено говорити.

— Наставника не чіпайте, — сказав Петро Єгорович. — Вентиль відкривав я. Ніхто мене не змушував.

— Ви берете на себе повну відповідальність?

— Беру.

— У такому разі процедура проводиться індивідуально. Решта працівників пройде контрольне спостереження.

Другий інспектор дістав із ящика широке металеве кільце з прозорими пластинами. Пластини світилися холодним білим світлом.

— Надягніть фіксатор.

— А без нього?

— Неможливо.

— У вас тут усе неможливе якось підозріло добре виходить.

Але цього разу ніхто не відповів жартом.

Прокоп'єв подивився на триокого. Той стояв нерухомо. Решта робітників теж мовчала. Навіть ліловий поет перестав колупати носком черевика землю.

Петро Єгорович узяв кільце. Воно виявилося напрочуд легким. Майже невагомим.

— Ну що ж, — промовив він. — Розбирайте. Тільки деталей не загубіть.

Він надягнув фіксатор.

Спочатку нічого не сталося. Потім навколишні звуки стихли, наче хтось поволі закручував невидимий регулятор гучності. Зник запах горілого металу. Перестало відчуватися тепло двох сонць. Навіть тривога відступила, і це було найдивніше.

Прокоп'єв раптом відчув незвичайний спокій.

Нічого не боліло. Нічого не хотілося. Вчорашні помилки перестали здаватися помилками. Самотність більше не тривожила. Гаражі,

майстерня, каністра — усе здавалося чужими й зовсім неважливими обставинами.

— Як самопочуття? — долинув здалеку голос інспектора.

— Нормально, — відповів Прокоп'єв.

— Що ви відчуваєте?

— Нічого.

— Прекрасно. Процедура проходить успішно.

На прозорому екрані почали згасати світні крапки. Одна за одною, наче лампочки в довгому порожньому коридорі.

Прокоп'єв спробував пригадати, навіщо прийшов на завод. Згадав насос. Підшипник. Розбите посадкове місце. Технічні подробиці збереглися напрочуд чітко.

А ось обличчя Михалича вже розпливалося.

Він знав, що колись у нього був учитель. Пам'ятав, чого той навчив. Але ніяк не міг уявити, який він мав вигляд.

Прокоп'єв насупився.

— Зачекай…

— Не опирайтеся, — спокійно промовив інспектор. — Ви звільняєтеся від непотрібного.

Він спробував пригадати кухню. Чайник. Жіночий голос.

Голос ще лунав десь усередині, але кому він належав — Прокоп'єв уже не розумів.

«Петю, чай охолов…»

Хто сказав? Коли? Чому це було важливо?

Нічого.

Порожнеча.

І тут Прокоп'єв злякався. По-справжньому, без жодних жартів. Він раптом зрозумів, що зараз може забути не тільки чуже обличчя, а й те, яким був сам. Усі свої помилки, радощі, образи, ганебні вчинки — усе, з чого складалося його життя. Залишиться людина зі справними руками й порожнім місцем усередині.

Він спробував зірвати фіксатор, але пальці не послухалися.

— Зупиніть процедуру! — ледве видавив він.

— Неможливо, — відповів прилад металевим голосом. — Очищення активовано.

— Я не тобі наказував!

Світло навколо стало ще яскравішим. Перед очима миготіли уривки минулого, і кожен зникав, щойно він намагався за нього вхопитися. Ось старий двір. Ось чиясь усмішка. Ось дощ над залізним дахом гаража. Ось він сам сміється з чогось, чого вже не пам'ятає.

Прокоп'єв відчув, що втрачає навіть злість.

А без злості, як не дивно, боротися виявилося важче.

У нагрудній кишені щось нагрілося. Спочатку ледь помітно, потім так сильно, що він відчув тепло крізь куртку.

Ложка.

Він згадав її не відразу. Спершу просто відчував шматочок металу біля грудей. Потім виникла стара робітнича їдальня, велика алюмінієва каструля, чай у гранчастій склянці.

Чиясь рука простягла йому ложку, а він, як завжди, засунув її до кишені й забув повернути.

Маленький, зовсім нікчемний спогад.

Але він був його.

Прокоп'єв насилу поворухнув рукою. Пальці намацали держачок. Він витяг ложку й стиснув у кулаці.

Метал спалахнув блакитнуватим світлом.

Прилад тривожно пискнув.

— Виявлено зовнішній сигнал! — оголосив другий інспектор.

Інспектор у білому різко нахилився до екрана.

— Джерело?

— Земля. Незавершений перехід. Сигнал посилюється!

Прокоп'єв майже не чув їх. Він дивився на ложку. У її викривленому відображенні миготіло щось біле, нерухоме. Над головою спалахнув прямокутник світла. Потім він побачив власну руку — нерухому, на білій простині. До неї тяглася тонка прозора трубка.

Здалеку долинув розмірений електронний писк.

— Заберіть сторонній предмет! — наказав інспектор у білому.

Другий інспектор потягнувся до ложки.

І тут Прокоп'єв несподівано міцно схопив його за зап'ясток.

— Не чіпай.

Голос пролунав хрипко, але впевнено.

— Предмет заважає процедурі!

— Мій предмет. Я за нього відповідаю.

— Ви порушуєте режим очищення!

— Я його взагалі не замовляв.

Прокоп'єв спробував зняти кільце, але воно трималося міцно. Тоді він придивився до з'єднання пластин. Попри незвичайний матеріал, конструкція була зрозумілою: фіксатор, два шарніри й маленький замок, який утримував кільце замкненим. Петро Єгорович уже бачив подібні пристрої на промисловому обладнанні. Тільки там їх ставили на захисні кожухи, а не на голови.

Він спробував підчепити засувку нігтем. Не вийшло. Рука тремтіла, а пальці все ще погано слухалися.

— Не втручайтеся! — закричав другий інспектор.

Прокоп'єв повернув ложку держачком і просунув його у вузьку щілину біля замка. Метал був м'який, але піддався не відразу. Він натиснув сильніше. Пролунав сухий клац, засувка зсунулася, і одна з прозорих пластин відскочила вбік.

Фіксатор згас.

Прокоп'єв зірвав його з голови й жбурнув на стіл.

Кілька секунд він стояв нерухомо, важко дихаючи. Світ повертався поступово: спочатку шум реактора, потім запах металу, нарешті гаряче повітря цеху. Він озирнувся й побачив

робітників, наставника, інспекторів. Усе було на місці.

Майже все.

Обличчя Михалича він так і не зміг згадати.

Петро Єгорович стиснув ложку так міцно, що її погнутий держачок ще трохи змінив форму.

— Що ви зі мною зробили? — запитав він.

Інспектор у білому дивився на зламаний фіксатор. На його незворушному обличчі вперше з'явилося роздратування.

— Ви зірвали процедуру детоксикації. Це серйозне порушення.

— Я запитую, що ви в мене забрали?

— Лише те, що заважало вашій емоційній стабільності.

— Поверніть.

— Часткове очищення незворотне без відновлення початкових зв'язків пам'яті.

— Людською мовою кажи.

— Деякі спогади можуть не відновитися.

Прокоп'єв повільно підійшов до нього.

— Слухай сюди, громадянине в білому. Я за своє життя всякого заліза наламав. Були помилки, які виправляв тиждень. Були й такі, за які досі соромно. Але якщо я щось зіпсував, то бодай знав, що зіпсував. А ти заліз людині в голову, відрізав шматок життя й називаєш це ремонтом.

— Ми діємо в інтересах суспільної стабільності.

— А я дію в інтересах того, щоб у людини голова залишилася своя.

Другий інспектор швидко щось записував у теку.

— Виражена агресія. Небезпечна самостійність. Протидія державній процедурі. Незаконне використання предмета земного походження.

— Ложку теж припиши, — буркнув Прокоп'єв. — Особливо небезпечна. Алюмінієва.

Та сміятися йому зовсім не хотілося.

Інспектор у білому підійшов до екрана, на якому досі світилися відомості про незавершений перехід.

— Ми не можемо продовжити процедуру за наявності активного зовнішнього сигналу. Спочатку необхідно визначити природу зв'язку.

— Тоді відпустіть мене додому, — сказав Прокоп'єв.

— Це неможливо до з'ясування обставин.

— Знову неможливо.

— Ваша свідомість перебуває в нестабільному стані. Безпосереднє повернення може призвести до руйнування перехідного контуру.

— А якщо залишити мене тут?

Інспектор трохи помовчав.

— Зв'язок поступово ослабне.

— І тоді?

— Вас остаточно зареєструють у системі Бухаса.

Прокоп'єв подивився на триокого. Наставник опустив очі.

— Тобто залишуся назавжди?

— Імовірність висока, — відповів інспектор у білому.

Петро Єгорович відчув, як усередині піднімається знайома злість. Не та, від якої хочеться розбити пляшку або послати все під три чорти. Інша, робоча, коли дивишся на зламаний механізм і розумієш, що він має працювати, а отже, доведеться розбиратися, хоч скільки часу це забере.

— Тоді шукайте, як відкрити зворотний хід.

— Ви не маєте права давати нам вказівки.

— А я й не вказую. Я попереджаю: якщо у вас є вхід, значить, десь має бути й вихід. Просто хтось його або сховав, або не вміє ним користуватися.

Інспектор у білому різко повернувся до другого.

— Оформити тимчасову ізоляцію. Направити об'єкт до Сектору споглядачів для спостереження за нестабільними структурами пам'яті. Повне очищення відкласти до з'ясування походження зовнішнього сигналу.

— Термін утримання? — запитав помічник.

— До стабілізації.

— А це скільки? — втрутився Прокоп'єв.

— Скільки буде потрібно.

— Гарна відповідь. У нас так зазвичай дороги ремонтують.

Цього разу наставник навіть не спробував його зупинити.

Двоє охоронців, які досі стояли біля трапа, підійшли до Прокоп'єва. Один був високий, із прозорою шкірою та світними кістками, що виднілися крізь неї. Другий нагадував металеву шафу на коротких ногах. Обидва мали досить грізний вигляд, щоб не виникало бажання перевіряти їх на міцність.

— Ідіть за нами, — промовив прозорий.

— А каску залишити можна?

— Навіщо?

— Звик. Коли начальство поруч, голова має бути захищена.

Він надягнув каску, поправив куртку й ступив до виходу.

— Єгоричу! — гукнув наставник.

Прокоп'єв обернувся.

Триокий підійшов ближче й непомітно вклав йому в руку невеликий металевий жетон.

— Це перепустка технічної служби. З нею можна пройти деякими службовими коридорами. Не всіма, звісно.

— А тобі за нього нічого не буде?

— Уже буде. Мене внесли до списку заражених самостійністю. Тож втрачати особливо нічого.

— Дякую, брате.

Наставник раптом подивився на нього дуже серйозно.

— Тільки запам'ятай одне. У Секторі споглядачів не вір усьому, що тобі розкажуть. Там

уміють пояснити людині будь-яку біду так переконливо, що вона сама перестає хотіти з неї вибиратися.

— А що робити?

— Згадувати.

— Навіть якщо боляче?

Триокий помовчав.

— Особливо тоді.

Прокоп'єв поклав жетон до кишені поруч із ложкою. Наставник відійшов, а охоронці повели землянина до довгої сірої будівлі за резервуарами.

Дорогою Петро Єгорович кілька разів намагався пригадати обличчя Михалича. Перед очима поставали руки старого майстра, ключ, верстак, навіть тютюновий дим над його плечем. Але самого обличчя не було. Наче хтось акуратно вирізав його з фотографії, залишивши все інше.

Від цієї порожнечі ставало страшніше, ніж від двох сонць, прибульців і всіх космічних реакторів разом узятих.

Біля входу до сірої будівлі він зупинився.

Над дверима висіла табличка: «СЕКТОР СПОГЛЯДАЧІВ. ВІДДІЛЕННЯ ПРИМУСОВОГО ОСМИСЛЕННЯ. ПРОСВІТЛЕННЯ БЕЗ ДОЗВОЛУ ЗАБОРОНЕНО».

— І що тут роблять? — запитав він охоронця.

— Думають.

— Обов'язково?

— Поки не перестануть.

— А потім?

— Потім вирішують, що з ними робити.

Прокоп'єв похитав головою.

— Значить, божевільня з науковим ухилом.

Прозорий охоронець не відреагував. Металева шафа видала короткий звук, схожий на стриманий смішок, але відразу замовкла.

Двері розійшлися, і зсередини війнуло прохолодою, пилом і чимось напрочуд знайомим — старою бібліотекою, куди Петро Єгорович колись заходив ще школярем. Він не одразу зрозумів, чому пригадав саме її. А коли зрозумів, зрадів так, наче знайшов давно загублену річ.

Отже, не все забрали.

Він обережно дістав алюмінієву ложку. Метал більше не світився. Тільки на держачку залишилася нова подряпина від зламаного фіксатора.

Прокоп'єв провів по ній пальцем.

— Ну що, стара, — прошепотів він, — схоже, тепер ти в мене замість паспорта, записника й запасних мізків. Гляди, не загубися.

Ложка, звісно, промовчала.

Він сховав її назад, підвів голову й ступив у напівтемний коридор.

За спиною зачинилися двері. Десь далеко, у глибині будівлі, пролунав спокійний голос:

— Ласкаво просимо до Сектору споглядачів. Тут кожен має право забути про свої проблеми, але не має права забувати про правила.

Петро Єгорович зупинився.

— А якщо я не хочу забувати?

Голос відповів після короткої паузи:

— Тоді на вас чекає дуже довга робота.

Прокоп'єв поправив каску й усміхнувся.

— Ну, роботою мене не налякаєш.

Він пішов далі. Але вже за кілька кроків спіймав себе на думці, що знову намагається пригадати голос жінки, яка покликала його до чаю. Голос був знайомий, рідний, а кому належав — ніяк не вдавалося збагнути.

І вперше за довгий час Петро Єгорович не став відганяти неприємне відчуття й шукати, чим би його заглушити.

Він зупинився посеред коридору й спробував пригадати ще раз.

Розділ 4. Сектор споглядачів

У Секторі споглядачів було так тихо, що Прокоп'єв спершу подумав: або всі поснули, або тут нарешті знайшли спосіб примусити начальство мовчати. Двері за його спиною зійшлися без гуркоту, охоронці залишилися зовні, а попереду простягнувся коридор із матовими стінами. Жодної труби, жодного дроту, навіть лампи не було видно. Світло ніби просочувалося просто з повітря.

— Гарне місце, — пробурмотів Петро Єгорович.

— Тільки де рубильник?

— У нас ніщо не потребує вимикання, — відповів голос зі стелі. — Тут усе перебуває у стані внутрішньої рівноваги.

— А якщо загориться?

— У рівновазі пожеж не буває.

— Пожежі, значить, про це попередили?

Відповіді не було. Прокоп'єв поправив каску й пішов далі. Після заводу, де кожен другий механізм намагався розвалитися, ця тиша здавалася підозрілою. Він уже знав: коли обладнання раптом перестає шуміти, не завжди варто радіти. Іноді воно просто померло.

Коридор привів його до круглого залу. Уздовж стін стояли м'які крісла, у яких сиділи істоти різних кольорів і форм. Одні дивилися перед собою, другі повільно ворушили губами, треті тримали долоні на колінах так старанно, наче

боялися загубити власні пальці. Посеред залу працював невеликий фонтан без води: з нього здіймалися сріблясті нитки, зависали в повітрі й зникали під стелею.
На стіні висіли три таблички: «НЕ ШУМІТИ ДУМКАМИ», «САМОКОПАННЯ — ЗА НОРМОЮ» та «ПРОСВІТЛЕННЯ БЕЗ ДОЗВОЛУ ЗАБОРОНЕНО». Під ними сидів черговий у сірому халаті й щось занотовував у книгу. Він не підвів очей, коли Прокоп'єв зупинився біля столу.
— Прізвище, мета прибуття, бажаний ступінь заспокоєння.
— Прокоп'єв. Привели силоміць. Ступінь заспокоєння — дайте спочатку стілець.
Черговий поставив у книзі галочку.
— Опір через побутовий гумор. Рекомендовано тривале споглядання. Сідайте в будь-яке вільне крісло. Не намагайтеся пригадувати нічого важливого: це заважає лікуванню.
— А неважливе можна?
— Якщо воно нічого для вас не означає.
— Тоді згадаю вашу інструкцію. Вона саме така.
Черговий не образився. Це було гірше, ніж якби він почав лаятися. Прокоп'єв обрав крісло біля проходу — стара звичка не забиратися туди, звідки не видно виходу. Поряд сиділа сіро-зелена істота з вузькими плечима й двома великими очима. Вони були ясні, але погляд у них стояв порожній, як у людини, яка зайшла до комори й забула, навіщо.

— Новенький? — тихо запитала істота.
— Не з власної волі.
— Тут майже всі так починали. Потім звикають.
— До чого?
— До того, що вже нічого не треба.
Прокоп'єв подивився на співрозмовника. На його халаті висіла металева пластинка. Ім'я на ній було стерте, тільки перша літера ще трохи вгадувалася.
— А тебе як звати?
Істота нахилила голову й довго вдивлялася у власну табличку.
— Колись знав, — нарешті відповіла вона. — Можеш називати мене Сивим. Так простіше.
— Петро Єгорович. Можна Єгорич.
— Це ти поки можеш, — сказав Сивий. — Не загуби.
Прокоп'єв не одразу зрозумів, що то не жарт. Він провів долонею по кишені, перевіривши, чи на місці ложка. Поряд із нею лежав технічний жетон, який дав триокий наставник. Дві звичайні на вигляд дрібнички, а після інспекції вони здавалися надійнішими за будь-які документи.
— Слухай, Сивий, — запитав він, — ти давно тут?
— Не пам'ятаю. Раніше працював на Тверезії. Викладав філософію. Доводив, що зайві переживання заважають розуму. Потім одного разу погодився, щоб мені їх прибрали. Думав, стане легше.

— А стало?
— Спочатку дуже. Ніхто не дратував, ні за ким не сумував. Не було чого соромитися. Навіть себе шкода не було. А потім одного ранку я зрозумів, що не можу згадати, заради чого колись усе це терпів.
— І що зробив?
— Прийшов сюди подумати. Досі думаю.
Сивий обережно розгорнув долоню. На ній лежала маленька дерев'яна намистина з тріщиною посередині.
— Мені здається, її подарував хтось близький. Але хто саме — не знаю. Іноді думаю, що дочка. Іноді — що в мене взагалі ніколи не було дітей. Коли не можеш перевірити спогад, він потроху стає вигадкою.
Прокоп'єв хотів сказати щось підбадьорливе, та слова не знайшлися. Після інспекторського приладу він теж не міг пригадати обличчя Михалича, свого першого майстра. Пам'ятав голос, звички, шорсткі руки. Навіть те, як той бив ключем по верстаку, коли хтось переплутав ліву різьбу з правою. А обличчя — ні. Наче хтось вирізав його з пам'яті ножицями.
— У мене теж шматок забрали, — сказав він.
— Тоді тобі ще пощастило.
— Чим же?
— Ти знаєш, чого бракує.
Із фонтана піднялася нова жменька сріблястих ниток. Вони пройшли над кріслами, і кілька істот водночас полегшено зітхнули. На сцену

вийшов високий чоловікоподібний оратор у мантії кольору старого попелу. За ним покірно поплив мікрофон.
— Шановні споглядачі! — промовив він лагідним голосом. — Сьогодні ми знову вчитимемося звільнятися від тягаря непотрібних запитань. Минуле вже минуло. Майбутнє ще не настало. А сучасність вимагає спокою.
— Ось це в нас головний думковод, — прошепотів Сивий. — Виступає щодня. Інколи двічі, якщо хтось починає сумніватися.
— А ти слухаєш?
— Мені подобається голос. Після нього легше не думати.
Оратор підняв руку, й на стіні з'явилася велика прозора куля. Усередині неї миготіли людські обличчя, чужі будинки, пляжі, лікарняні коридори. Потім усе зникло, залишивши тільки рівне біле світло.
— Кожен із вас може покласти в цю кулю один болючий спогад, — пояснив думковод. — Ми збережемо його там, де він більше не заважатиме. Достатньо сказати: «Відпускаю».
У першому ряду хтось несміливо підняв руку. Куля відгукнулася легким передзвоном. Істота заплющила очі, прошепотіла потрібне слово й раптом усміхнулася. За мить вона почала дивитися на світ із тією самою ввічливою порожнечею, яку Прокоп'єв бачив у сусідів по залі.

— Чого вона всміхнулася? — запитав він.
— Їй полегшало, — відповів Сивий.
— А що вона віддала?
— Уже не скаже.
Прокоп'єв відкинувся на спинку крісла, але зручніше не стало. Йому раптом дуже захотілося опинитися біля своїх гаражів, налити чаю й не думати ні про дві зорі, ні про Тверезію, ні про жінку, чий голос кликав його з кухні. Особливо про жінку. Він знову почув: «Петю, чай охолов. Іди вже». Хотів пригадати обличчя, та перед очима виникла тільки рука біля чайника.
Він знав за собою цю звичку. Щойно всередині ставало надто тісно від невисловленого, рука сама шукала, чим заглушити думки. Колись — роботою до ночі. Потім — веселою компанією. Згодом і компанія стала не потрібна. Достатньо було пляшки та впевненості, що завтра якось розбереться. Завтра зазвичай починалося з головного болю й закінчувалося тим самим.
— Ти б міг позбутися цього, — неголосно сказав Сивий, наче вгадавши його думки. — Просто віддати кулі. Тут ніхто не змушує розповідати, що саме болить.
Прокоп'єв підвів голову. На стіні й справді світилося запрошення: «БЕЗОПЛАТНЕ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД СУМУ. ПЕРША ПРОЦЕДУРА — ЗА РАХУНОК ЗАКЛАДУ».
— І де ж підступ? — запитав він.
— Після першої легше погодитися на другу.
Прокоп'єв скривився.

— Знайома торгівля.
Він мало не підняв руку. Настільки сильно захотілося спокою. Щоб зникла та кухня, невідоме жіноче обличчя, сором за каністру, за безглузде життя, яке звів до роботи й вечірніх відмовок. Подарований спокій був поруч, і ніхто не вимагав за нього ні копійки. Плата, як з'ясувалося, лежала в самому товарі.
Прокоп'єв дістав ложку. Поклав на долоню, роздивився потьмянілий алюміній, нову подряпину від зламаного інспекторського фіксатора. У кривому металі відбивалося його обличчя — зморене, сердите, живе. Раптом відображення здригнулося. На мить замість залу він побачив білу стелю й лампу на довгому кронштейні.
Він різко випростався. Світло зникло.
— Ти чого? — запитав Сивий.
— Там щось було.
— У ложці?
— Не смійся. Я теж знаю, як це звучить.
Сивий не засміявся. Він дивився на ложку майже з острахом.
— У нас речі з пам'яттю довго не витримують, — сказав він. — Від них тут намагаються позбутися. Вони нагадують те, що ми добровільно віддали.
Думковод тим часом продовжував говорити про користь забуття. Його голос став м'яким і тягучим. Прокоп'єв помітив, що фонтан посилає сріблясті нитки вже не до стелі, а до голів

присутніх. Там вони торкалися скронь і зникали. Після кожного такого дотику люди й прибульці сиділи ще тихіше.
— А це що за система? — пошепки запитав він.
— Стабілізація. Якщо хтось надто сильно згадує, вона допомагає не страждати.
— Не страждати чи не згадувати?
Сивий подивився на дерев'яну намистину.
— Раніше я знав різницю.
Прокоп'єв підвівся. Його одразу зупинив той самий голос зі стелі:
— Відвідувачу, поверніться на місце. Передчасне завершення споглядання призводить до загострення самосвідомості.
— Вона в мене й так загострилася, — буркнув Прокоп'єв. — Зараз ще й на ваші порядки перекинеться.
Він підійшов до виходу із залу. Двері відчинилися без жодного опору. За ними виявився ще один круглий зал із такими самими кріслами, фонтаном і думководом. Навіть три таблички висіли в тому самому порядку. Лише голос оратора був трохи нижчим.
Прокоп'єв повернувся. Сивий сидів у своєму кріслі й дивився на нього без подиву.
— Тут усі дороги ведуть назад, — пояснив він. — Це називається шляхом до внутрішньої згоди.
— А я б назвав поганою схемою евакуації.
Він спробував інші двері. За одними побачив такий самий зал, за другими — коридор, що через десять кроків знову вивів до знайомого

фонтана. Повернувшись, Прокоп'єв сів поруч із Сивим і нарешті перестав ходити колами. Марно витрачати ноги там, де хитрує не підлога, а сама дорога.
— Ти казав, раніше викладав філософію, — звернувся він до сусіда. — Може, хоч щось пам'ятаєш про ці штуки?
— Можу процитувати правило: «Шлях визначається наміром». Його тут дуже люблять.
— Ага. Отже, поки я хочу просто втекти, мене й водитиме по кріслах.
— А чого ти насправді хочеш?
Прокоп'єв уже відкрив рота, щоб сказати «додому», та слово застрягло. Додому — це куди? У порожню квартиру, де холодильник справно гуде, а говорити ні з ким? У майстерню, де можна розбирати чужі несправності й не торкатися власних? Він хотів не просто повернутися. Він хотів з'ясувати, що сталося з ним там, за останнім земним звуком, і чому чийсь голос із минулого не дає йому спокою.
— Хочу згадати, — сказав він. — Навіть те, за що соромно.
Сріблясті нитки фонтана ворухнулися. Думковод на сцені урвав фразу. У залі стало прохолодніше.
— Небажана установка, — промовив голос зі стелі. — Відвідувачу пропонується негайне заспокоєння.
— Дякую, вже пригощали. Частину голови досі шукаю.

Він знову глянув у ложку, але цього разу не намагався відвернутися від того, що там побачить. Метал став теплим. Блиск розширився, і в ньому відкрилася біла палата. Спершу — край ліжка, потім медичний монітор із зеленою лінією, прозора трубка крапельниці, чиїсь руки в рукавичках. За склом вікна стояв звичайний земний вечір.

На ліжку лежав чоловік. Лице було бліде, губи сухі, на щоці темніла стара подряпина. Прокоп'єв упізнав його не відразу. Занадто тихий, занадто нерухомий. А потім побачив шрам біля великого пальця й відчув, як похололо всередині.

Це був він сам.

Біля ліжка нахилилася медсестра. Її голос долинув крізь ложку глухо, наче через товсту стіну:

— Петре Єгоровичу, якщо чуєте мене, спробуйте стиснути пальці.

Чоловік на ліжку не поворухнувся. Монітор продовжував відміряти рівні сигнали. Десь збоку озвався інший голос:

— Реакція є, але до свідомості він не приходить. Спостерігаємо далі.

Прокоп'єв хотів крикнути, що все чує, що він тут, що треба лише пояснити, як відчинити кляті двері між двома світами. Але голос залишився в нього в горлі. Ложка здригнулася, зображення побігло хвилями й зникло.

Він сидів у кріслі, стискаючи метал так, що

боліли пальці. Сивий схилився до нього.
— Що ти побачив?
— Лікарню. Себе на ліжку. Мене там намагаються розбудити.
— Може, це спогад.
— Ні. Такого я не пам'ятаю. Там усе відбувалося зараз.
Прокоп'єв не знав, як довести це ні Сивому, ні самому собі. Може, справді марив після невідомої отрути. Може, Бухас був вигадкою його мозку. Але тоді чому зникло обличчя Михалича? Чому ложка відкривала вид на палату, а чужий інспектор умів забирати пам'ять? Він так і не вирішив, що з цього страшніше: потрапити на справжню чужу планету чи заблукати у власній голові.
Зі стелі пролунав новий сигнал:
— Зафіксовано стійке бажання повернення. Рівень прив'язаності до зовнішнього світу перевищує норму. Розпочато примусову стабілізацію.
Сріблясті нитки піднялися над фонтаном і потяглися до Прокоп'єва. Він відсунувся разом із кріслом. Нитки зупинилися на відстані долоні від його обличчя, наче чекали, коли він погодиться. Але за мить знову рушили.
— Сивий, — сказав Петро Єгорович, — ти хочеш згадати, чия це намистина?
Той підвів на нього очі.
— Більше за все.
— Тоді не кажи їм «відпускаю». Тримай її й

думай про того, хто дав. Ясно?
— Буде боляче.
— Може. Тільки пустота теж не мед.
Сивий міцно стиснув дерев'яну кульку. На його обличчі раптом з'явилася складка, ніби він намагався пригадати дуже просте слово. Сріблясті нитки роздвоїлися: частина потяглася до нього, частина — до Прокоп'єва. Фонтан загудів, тепер уже зовсім по-заводському. Прокоп'єв підвівся й витяг із кишені жетон наставника. Неподалік від сцени він давно помітив вузьку службову панель із трьома гвинтами. На ній був той самий знак, що й на жетоні: дві схрещені шестерні. Він притиснув метал до панелі. За стіною клацнуло. Частина облицювання відсунулася, відкривши вузькі двері до технічного проходу.
— Ось і рубильник знайшовся, — промовив Прокоп'єв.
— Доступ стороннім заборонено! — оголосила стеля. — Ви порушуєте порядок внутрішньої рівноваги!
— То складайте акт. У вас це добре виходить.
Він озирнувся на Сивого. Той усе ще сидів із намистиною в кулаці. По його щоках повільно текли сльози. Прокоп'єв хотів покликати його з собою, але Сивий похитав головою.
— Іди, Єгоричу. Ти ще пам'ятаєш, куди хочеш. А я спочатку спробую пригадати, хто мене чекав.
— Тримайся.
— А ти ложку не губи.

Прокоп'єв увійшов у вузький прохід. Двері зачинилися за ним, відрізавши голос думковода. Тут знову пахло мастилом, теплою ізоляцією й звичайним робочим пилом. Уздовж стіни тяглися кабелі. Над ними світилася схема сектору. Петро Єгорович присвітив собі жетоном і швидко розібрався: великі кола позначали зали споглядання, тонкі лінії — контури стабілізації, а праворуч, унизу, блимав маленький червоний прямокутник.

Під ним було написано: «ЗОВНІШНІЙ КОНТУР. НЕЗАВЕРШЕНІ ПЕРЕХОДИ. КАНАЛ ЗЕМЛЯ — АКТИВНИЙ».

Він торкнувся позначки. На панелі з'явився ще один рядок: «СИГНАЛ СЛАБШАЄ. ЗВ'ЯЗОК ІЗ НОСІЄМ СВІДОМОСТІ НЕСТІЙКИЙ».

— От же ж лихо, — прошепотів Прокоп'єв. — Поки вони тут мене заспокоюють, там, виходить, чекають, чи прокинуся.

Він постояв перед схемою, слухаючи далекий гул. Тепер стало ясно принаймні одне: на Землі його тіло ще живе. А він сам невідомо де, невідомо як, ризикує залишитися без спогадів і без дороги назад. Петро Єгорович усе життя охоче казав, що контролює становище. Цього разу брехати було нікому, навіть собі.

Він сховав жетон, перевірив ложку й рушив до червоного прямокутника. Прохід був вузький, низький, зі стелі звисали кабелі. Позаду вже лунали службові сигнали: хтось помітив відкриті двері. Попереду ж, у самому кінці

коридору, крізь щілину сочилося тепле бурштинове світло. Воно пульсувало в такт далекому звукові, який Прокоп'єв уперто намагався не називати лікарняним монітором. Біля щілини висіла остання табличка: «ПЕРЕХІД НЕСТАБІЛЬНИЙ. БЕЗ ПІДТВЕРДЖЕННЯ ПОВЕРНЕННЯ НЕ ГАРАНТУЄТЬСЯ».

— Знайоме діло, — буркнув він. — Гарантію, значить, не даєте. А поломку хто оплачуватиме?

Він простягнув руку до світла й раптом згадав запах чаю на тій маленькій кухні. Не обличчя. Ще ні. Але запах був справжній, і голос теж. Прокоп'єв затримався на мить, щоб не загубити їх, а потім зробив крок уперед.

Тепле світло зімкнулося довкола нього, і коридор зник.

Розділ 5. Чумацька п'яність

Бурштинове світло зімкнулося навколо Прокоп'єва, і під ногами раптом зникла підлога. Він устиг ухопитися за край дверного отвору, але той розтанув у пальцях, наче був зроблений із теплого воску. На мить здалося, що його затягує у величезну трубу, де замість повітря тече світло, а замість води булькають чиїсь недосказані думки. Потім щось тихо клацнуло, немов спрацювало реле, і Петро Єгорович приземлився обома ногами на м'яку зелену траву.

— От же ж любителі атракціонів, — пробурмотів він, перевіряючи, чи всі кістки залишилися на своїх місцях. — Невже не можна нормальні сходи поставити?

Перед ним розкинувся сад. Звичайний на перший погляд: яблуні, вузька доріжка, дерев'яна альтанка, старий колодязь. Але придивившись, Прокоп'єв зрозумів, що звичайним тут було хіба його власне здивування. На яблунях росли маленькі планети, кожна зі своїми материками, океанами й хмарами. Замість винограду з альтанки звисали грона зірок, а над колодязем висів Місяць, хоч у небі вже світили три сонця. Одне з них було зовсім маленьке й гріло виключно лавку біля воріт.

На лавці сидів старий у білому халаті, домашніх капцях і солом'яному брилі. Перед ним стояв стіл, заставлений товстими бухгалтерськими книгами, рахівницями, склянками та пляшкою дивної форми. Старий щось записував гусячим пером, час від часу поглядав у небо й невдоволено цокав язиком.

— Запізнився, — сказав він, навіть не підвівши голови.
— Куди?
— На власне прозріння. Але нічого страшного. У нас вони за розкладом кожні пів години. Сідай.
Прокоп'єв оглянувся.
— А ви хто будете?
Старий зняв окуляри, протер їх краєм халата й подивився на гостя так, ніби той запитав, хто відповідає за електрику на електростанції.
— Архібухгалтер Всесвіту. Завідую обліком усього, що було, є і могло б бути, якби деякі розумники вчасно читали написи на каністрах.
Прокоп'єв насторожився.
— Це ви зараз на що натякаєте?
— Ні на що. Я бухгалтер, а не натякальник. У мене все документально підтверджено.
Старий розгорнув товсту книгу й провів пальцем по сторінці.
— Прокоп'єв Петро Єгорович. Земля. Сорок років трудового стажу. Спеціальність — слюсар-механік. Характер упертий, язик без запобіжника, совість у робочому стані, але потребує регулярного обслуговування. Схильність до самостійного ремонту всього, крім власного життя. Так?
— Ну, з останнім можна посперечатися.
— Можна. Тільки в мене первинні документи.
— А звідки вони у вас?
— З життя, Петре Єгоровичу. Воно все сюди надходить. У когось прибуток, у когось збитки, у когось суцільна недостача здорового глузду.
Старий перегорнув сторінку.

— А ось і ваша каністра. Гарна штука. На ній великими літерами написано «НЕ ПИТИ», а ви вирішили провести незалежну експертизу.
— Не треба мені нагадувати, — буркнув Прокоп'єв. — Сам знаю, що дурість зробив.
— О, це вже позитивний баланс. Раніше ви зазвичай шукали винного серед виробників, обставин і погоди.
— Ви що, за мною все життя підглядали?
— Ні. Я просто веду облік. А підглядати — то інший відділ.
Архібухгалтер посунув до нього стілець і налив у дві склянки прозорої рідини з пляшки, на якій золотими літерами було написано: «ЧУМАЦЬКА П'ЯНІСТЬ. СОРТ КОСМІЧНИЙ. НЕ РЕКОМЕНДОВАНО ПРИ ЯСНОМУ РОЗУМІ».
Прокоп'єв глянув на пляшку й мимоволі усміхнувся.
— Знову написи. Щось мені останнім часом із ними не щастить.
— То читай уважніше. Тут, на відміну від вашої каністри, ніхто нічого не приховує.
— А що всередині?
— Те, чого люди шукають у пляшках, але майже ніколи там не знаходять.
— І що ж?
— Спокій.
— А градус?
— За станом душі. У кого совість чистіша, тому міцніше.
— Тоді мені, мабуть, слабенького.
— Не прибідняйся. У тебе там цілий склад

нерозібраних накладних.
Старий засміявся й підняв свою склянку. Прокоп'єв теж узяв налиту, але пити не поспішав. Після каністри, метеоритної настоянки та інспекторського приладу його довіра до будь-яких рідин помітно зменшилася. Особливо до тих, які обіцяли щось поліпшити без жодного ремонту.
— А якщо я відмовлюся? — запитав він.
— Твоє право.
— І нічого не станеться?
— Станеться. Тільки не через склянку.
Старий відпив, задоволено примружився й поставив посудину на стіл.
— Ти ж сюди не випити прийшов, землянине. Ти вихід шукаєш.
— А ви знаєте, де він?
— Знаю.
— То показуйте.
— Не так швидко. Спершу треба з'ясувати, куди саме ти хочеш вийти.
— Як куди? Додому. На Землю.
— Це адреса, — зауважив Архібухгалтер. — А я запитав, куди ти хочеш повернутися.
Прокоп'єв невдоволено посунув стілець.
— Слухайте, діду. Я вже мав справу з вашими інспекторами. Ті теж любили ставити запитання, на які нормальна людина повинна відповідати за інструкцією. Давайте без філософії.
— А хто тобі сказав, що це філософія? Це звичайна бухгалтерія. Перш ніж провести операцію, треба визначити її призначення. Інакше гроші підуть не туди, а в нашому випадку — цілий чоловік.

Старий клацнув пальцями, і сад змінився. Не зник, не розчинився, а наче відсунувся вбік, відкривши за собою два великих вікна. В одному виднілося затишне подвір'я з гаражем, яблунею та дерев'яним столом. За столом сиділи знайомі Прокоп'єву люди. Семенович щось розповідав, розмахуючи руками, хтось голосно сміявся, а з відчинених дверей будинку долинав жіночий голос:
— Петю, чай охолов. Іди вже!
Прокоп'єв завмер. Він знав це подвір'я, хоч ніколи не бачив його саме таким. Усе було на своїх місцях: старий гараж, лавка, двері, навіть тріщина на бетонній доріжці. Тільки подвір'я виглядало так, ніби з нього назавжди прибрали всі неприємності. Ніхто не сварився, ніхто не поспішав, ніхто не мовчав через образу. І його там чекали.
— Що це? — тихо запитав він.
— Один із можливих варіантів твого існування, — відповів Архібухгалтер. — Тут тобі не треба нічого виправляти. Усі давні помилки списані, образи погашені, борги закриті. Друзі завжди поруч. Самотність не передбачена конструкцією.
— А жінка в будинку?
— Вона кликатиме тебе до чаю стільки, скільки захочеш.
Прокоп'єв підвівся. Йому захотілося підійти до того вікна так сильно, що навіть ноги самі зробили крок. Він устиг зупинитися лише біля самого краю.
— Вона справжня?
Архібухгалтер не відразу відповів.
— Для тебе буде справжньою настільки, наскільки ти дозволиш.

— Це не відповідь.
— Це єдина відповідь, яку я можу дати, не збрехавши.
Прокоп'єв довго дивився на подвір'я. Семенович підняв руку й помахав йому, запрошуючи до столу. Жінка знову покликала з будинку. Її обличчя він не бачив, але голос відгукнувся десь глибоко всередині таким теплом, що на мить забув і про завод, і про інспекторів, і про лікарняну палату.
— А якщо я туди піду?
— Залишишся тут. Назавжди, якщо захочеш. Тобі більше не доведеться прокидатися з похмілля, шкодувати про сказане чи думати, кому завинив. Кожен день буде таким, яким ти хотів його бачити.
— А працювати?
— Можеш працювати.
— Щось ремонтувати?
— Скільки завгодно.
— А ламатися воно буде?
Архібухгалтер усміхнувся.
— Тільки якщо тобі захочеться.
Прокоп'єв насупився.
— То який же це ремонт, коли нічого по-справжньому не зламане?
— Такий, після якого ніхто не скаржиться.
— Нудьга якась.
Він відійшов від вікна, але ще раз озирнувся. Дуже хотілося залишитися. Не через вигаданий гараж чи веселого Семеновича. Через голос із будинку, який кликав його так, ніби не було років мовчання, втрачених можливостей і того, чого він досі не наважувався згадати.

Архібухгалтер мовчки спостерігав за ним.
— А тепер подивися сюди.
Він показав на друге вікно.
За ним стояла лікарняна палата. Сіра, тісна, з білими стінами й вікном, за яким уже сутеніло. На ліжку лежав Прокоп'єв. Справжній, земний, блідий, із заплющеними очима. До руки тягнулася прозора трубка, поруч стояв монітор, який відмірював рівні електронні сигнали. Біля ліжка медсестра поправляла ковдру.
Прокоп'єв підійшов ближче.
— Це зараз?
— Зараз.
— А чому я там не рухаюся?
— Бо твоє тіло ще не прокинулося.
— А я?
— А ти стоїш тут і ставиш мені запитання.
— Я це вже зрозумів. Я хочу знати, що зі мною буде.
Старий відкрив іншу книгу, значно тоншу за попередню. На її обкладинці було написано: «НЕЗАВЕРШЕНІ ПЕРЕХОДИ».
— Твоє тіло на Землі живе. Лікарі роблять свою роботу. Але зв'язок між ним і тобою слабшає. Коли він остаточно обірветься, повертатися буде нікуди.
Прокоп'єв відчув, як по спині пробіг холодок.
— Значить, я можу померти?
— Можеш.
— А можу вижити?
— Можеш.
— Оце так консультація. Не гірше за наших лікарів, коли вони ще аналізів не бачили.

— Я бухгалтер, Петре Єгоровичу. Чудес не обіцяю. Можу лише показати, які рахунки ще відкриті.
Прокоп'єв подивився на себе в лікарняному ліжку. Ніколи раніше він не бачив власного обличчя таким беззахисним. Зморшки, щетина, посивіле волосся, сухі губи. Жодної звичної насмішкуватості. Навіть посваритися із самим собою не було можливості.
— І що мене там чекає, якщо повернуся?
— Нічого гарантованого. Лікарня, слабкість, довге одужання — якщо пощастить. Старі проблеми нікуди не зникнуть. Гараж залишиться гаражем. Люди не стануть кращими тільки тому, що ти побував на Бухасі. І ти сам не прокинешся новою людиною з чистою біографією.
— А випивка?
— На Землі вона теж нікуди не подінеться.
— Весела перспектива.
— Зате справжня.
Прокоп'єв повернувся до першого вікна. Там усе ще сиділи друзі, а з будинку тягнуло запахом свіжозавареного чаю. Було так затишно, що аж боляче.
— Значить, вибір такий: або залишитися там, де все добре, але нічого по-справжньому немає, або повернутися туди, де все справжнє, але знову доведеться розгрібати власне лайно?
— Грубо, — зауважив Архібухгалтер. — Зате бухгалтерськи точно.
— А третього варіанта?
— Є. Стояти між двома вікнами й нічого не вирішувати, поки час не вирішить за тебе.

Прокоп'єв важко сів на стілець. Йому раптом захотілося тієї прозорої рідини зі склянки. Не для веселощів і навіть не з цікавості. Просто щоб перестати думати. Щоб бодай на кілька хвилин зникло відчуття, ніби вся його доля звелася до двох дверей, за кожними з яких чекає щось страшне.
Він узяв склянку, підніс до губ і зупинився.
— Діду, а якщо вип'ю, мені стане легше?
— Так.
— А потім?
— Захочеться ще.
— І що тоді?
— Залежить від тебе.
Прокоп'єв поставив склянку назад.
— Знайома схема.
Архібухгалтер усміхнувся, але нічого не сказав.
Петро Єгорович дістав із кишені ложку. Вона була теплою, хоча вже давно не світилася. Він покрутив її між пальцями, подивився на погнутий держачок і раптом згадав, як колись Михалич навчав його ремонтувати старий насос.
Обличчя майстра він так і не міг пригадати. Але голос почув виразно:
— Запам'ятай, Петре. Якщо механізм не працює, не поспішай викидати. Спочатку знайди, де саме зламалося. А коли полагодиш — не забувай, через що він став.
Прокоп'єв завмер. Він пам'ятав цю фразу. Пам'ятав навіть запах майстерні та стукіт ключа по верстаку. Тільки обличчя Михалича залишалося темною плямою.
— Дивись, — сказав він Архібухгалтерові. — Вони

ж у мене не все забрали.
— Не все.
— А повернути те, що забрали, можна?
— Не знаю. Пам'ять — складна річ. Дещо повертається, коли його перестаєш боятися. Дещо — коли зустрічаєш людину, з якою воно пов'язане. А дещо не повертається ніколи.
— Невесело.
— Зате не брехня.
Прокоп'єв провів пальцем по ложці. На металі виднілися старі подряпини, нова вм'ятина та слід від інспекторського замка. Кожна з них з'явилася через якусь пригоду, помилку чи роботу. Якби ложку відполірувати до блиску, вона стала б красивішою. Але зникло б усе, за чим він упізнавав свою стару помічницю.
— Слухай, діду, — сказав він нарешті, — ти ж бухгалтер. Скажи мені одну річ. Якщо з людини списати всі помилки, усі втрати й усі борги, що в неї залишиться?
Архібухгалтер замислився.
— Чистий баланс.
— А людина?
— Ось тут у нас із Тверезією давня суперечка. Вони вважають, що чистий баланс — найкращий результат. А я за роки роботи помітив: коли з рахунків зникають усі втрати, разом із ними чомусь зникає й те, заради чого людина щось заробляла.
— Значить, і у вас бухгалтерія без кінців не сходиться?
— Сходиться. Просто не завжди так, як начальству подобається.

Вони помовчали. Десь у саду заспівав птах. Прокоп'єв озирнувся й побачив, що на гілці яблуні сидить маленький зелений дракон із пір'ям замість крил. Він співав голосом старого земного радіоприймача й час від часу кашляв, наче потребував заміни конденсатора.
— І все-таки гарно у вас, — сказав Петро Єгорович.
— Гарно.
— Спокійно.
— Дуже.
— І ніхто нічого не вимагає?
— Майже.
— От це мене й насторожує.
Архібухгалтер розсміявся.
— Ти, землянине, невиліковний.
— Та вже лікували. Ледь без голови не залишився.
Старий закрив книгу й поклав на неї долоню.
— То що вирішив?
Прокоп'єв ще раз подивився на обидва вікна. В одному на нього чекало життя без болю, де всі помилки вже прощені, навіть якщо він сам нічого не виправив. В іншому лежав виснажений чоловік, якому доведеться вчитися жити далі. Не з понеділка, не з Нового року, не після останньої чарки. Просто жити.
— Додому, — сказав він.
— Упевнений?
— Ні.
— Тоді чому?
Прокоп'єв почухав потилицю.
— Бо там ще є що ремонтувати. І, здається, я досі

не все зламав.
Архібухгалтер повільно кивнув.
— Приймається.
Він розгорнув останню сторінку книги й поставив навпроти прізвища Прокоп'єва невеличку позначку. Перший краєчок паперу засвітився, а потім світло побігло вздовж рядків, наче хтось пустив електричний струм по старій проводці.
Одне з вікон зникло. Те, де стояв затишний будинок і чекала жінка з чаєм.
Прокоп'єв здригнувся.
— Зачекайте! А той голос… Я хотів…
Архібухгалтер підняв руку.
— Не поспішай. Те, що ти чув, було не тільки спогадом. Там, на Землі, у тебе є своя історія. Ти сам повинен її пригадати. Якщо я зараз назву тобі ім'я, ти просто повіриш мені. А тобі треба згадати самому.
— Це важко.
— Знаю.
— І може бути боляче.
— Може.
Прокоп'єв зітхнув.
— От же ж любите ви тут складні ремонти.
Архібухгалтер підвівся з лавки й підійшов до старого колодязя. Він відсунув дерев'яну кришку, і замість води внизу засвітилося глибоке зоряне провалля. На його поверхні повільно оберталося кільце з металевих пластин, з'єднаних тонкими сріблястими нитками.
— Ось твій перехід, — сказав старий. — Зв'язок із Землею ще існує. Але часу залишилося небагато.

Прокоп'єв нахилився над колодязем.
— А це що за конструкція?
— Зворотний контур.
— Чому смикається?
— Нестабільний сигнал.
— А це кільце чому так б'є?
— Воно повинно втримувати зв'язок між твоїм тілом і свідомістю. Але після втручання інспекторів частина контуру перестала працювати.
Прокоп'єв придивився уважніше. Одна з металевих пластин перекосилася, а між контактами пробігали сині іскри. На краю кільця світилася маленька панель із двома написами: «ЗАСПОКОЄННЯ» та «ПОВЕРНЕННЯ». Перший світився рівно, другий раз у раз згасав.
— І давно воно так?
— Відтоді, як тебе намагалися очистити.
— А чому не ремонтуєте?
— Це не наш відділ.
Прокоп'єв повільно повернув голову.
— Діду, тільки не кажи, що тут теж потрібен дозвіл Центрального управління.
— Потрібен.
— От же ж космічні дармоїди! Ви що, всі на одних курсах бюрократії навчалися?
Архібухгалтер розвів руками.
— Я веду рахунки, а не ремонтую переходи.
— Тоді відійди. Дай спеціалістові подивитися.
Старий хотів заперечити, але Прокоп'єв уже дістав із кишені технічний жетон, який дав наставник. На його поверхні блимнув знайомий знак схрещених шестерень. Біля колодязя відчинилася маленька

сервісна панель, відкривши доступ до кількох важелів і прозорого кожуха.
— Треба ж, — здивувався Архібухгалтер. — Службовий допуск третього сектора. Хто тобі його дав?
— Хороша людина. Тільки очей у неї забагато.
Прокоп'єв уважно оглянув схему. Виявилося, що перемикач повернення застряг у проміжному положенні. Один із контактів постійно намагався перейти в режим заспокоєння, а другий втримував слабкий сигнал із Землі. Через це кільце сіпалося, поступово втрачаючи стійкість.
— Ну от, — пробурмотів він. — Класичний випадок. Два начальники командують одним механізмом, а той не знає, кого слухати.
— І що робитимеш?
— Спочатку відключу зайву команду.
Він натиснув на фіксатор. Той не піддався. Тоді спробував повернути важіль у нейтральне положення, але на панелі спалахнув червоний напис: «УВАГА! ПЕРЕМИКАННЯ ПОТРЕБУЄ ОСОБИСТОГО ПІДТВЕРДЖЕННЯ НОСІЯ».
— Носій — це я?
— Ти.
— А підтвердження де?
Архібухгалтер показав на маленьку круглу пластину, схожу на старий дверний дзвінок.
— Тут.
Прокоп'єв поклав на неї долоню. Над панеллю з'явилися слова: «ПОВЕРНЕННЯ МОЖЛИВЕ ЛИШЕ ЗА УМОВИ ПРИЙНЯТТЯ ВЛАСНОЇ ПАМ'ЯТІ БЕЗ ПОПЕРЕДНЬОГО ОЧИЩЕННЯ».

— Ого, — сказав він. — А простіше не можна?
Архібухгалтер знизав плечима.
— Це означає, що назад підеш зі своїм минулим. З усім, що пам'ятаєш, і з тим, що ще доведеться згадати.
— А помилки теж мої?
— Твої.
— І борги?
— Якщо були, то теж.
— І дурість із каністрою?
— Особливо вона.
Прокоп'єв важко зітхнув.
— Гаразд. Підтверджую. Нехай усе буде моє.
Панель спалахнула зеленим. Фіксатор відпустив важіль, і Прокоп'єв обережно перевів його в положення «ПОВЕРНЕННЯ». Кільце здригнулося, кілька разів провернулося навколо осі й нарешті почало обертатися рівно.
Зоряне провалля в колодязі засвітилося яскравіше. У самому його центрі з'явилася біла точка, яка поступово розросталася, перетворюючись на знайоме зображення лікарняної палати.
Прокоп'єв побачив медсестру, монітор, власне нерухоме тіло. Звуки долинали уривками, але тепер вони були чіткішими.
— …тиск стабільний…
— …реакція на голос…
— …спробуємо ще раз…
Прокоп'єв відчув, як серце прискорилося.
— Це вони про мене?
— Про тебе, — відповів Архібухгалтер.
— Значить, живий?

— Поки що так.
— А якщо зараз стрибну?
— Є шанс повернутися.
— Який?
— Не знаю. У нас тут статистика ненадійна. Більшість тих, хто дійшов до цього місця, воліла залишитися в саду.
Прокоп'єв подивився на колодязь. Глибина була такою, що від одного погляду закрутилася голова. Утім, унизу він бачив не воду й не каміння, а власне тіло, яке чекало на нього десь за незліченними світловими роками.
— Ну що ж, — промовив він. — Ремонт закінчено. Залишилося випробувати.
Архібухгалтер простягнув йому руку.
— Зачекай. Одну річ я все-таки мушу сказати.
— Яку?
— Там, на Землі, не буде ні двох сонць, ні чарівних заводів, ні істот, які за тебе вирішуватимуть, що пам'ятати, а що забути. Якщо знову захочеш утекти від себе, тебе ніхто не зупинить. Навіть я.
Прокоп'єв мовчки кивнув.
— Знаю.
— І ніхто не гарантує, що ти більше не помилятимешся.
— Та я й не збираюся ставати святим. Мені б хоч дурнем трохи рідше бути.
Старий усміхнувся.
— Уже непоганий початок.
Прокоп'єв востаннє озирнувся на сад. Маленькі планети колихалися на яблунях, виноградні зорі тихо дзвеніли, а зеленого дракона на гілці нарешті

прорвало на чистий голос. Усе виглядало напрочуд мирно. Можливо, десь тут він міг би прожити цілу вічність, не знаючи ні болю, ні жалю, ні самотності. Але й не знаючи, чи справді живе.
Він дістав ложку, подивився на її погнутий держачок і засунув назад до нагрудної кишені.
— Ну що, стара, — сказав тихо. — Повертаємося до нормальної експлуатації.
Архібухгалтер підняв склянку з Чумацькою п'яністю.
— За повернення, землянине!
Прокоп'єв усміхнувся.
— А я цього разу без наливання. Уже натренувався.
— Правильно. Деякі тости краще виголошувати на тверезу голову.
Старий кивнув, наче поставив останню печатку в дуже важливій справі.
— Щасливої дороги, Петре Єгоровичу. І пам'ятай: життя — це не баланс, який треба будь-що звести до нуля. Іноді найголовніше в ньому — те, чого не можна порахувати.
— Оце вже точно, — відповів Прокоп'єв. — Особливо вартість ремонту після дурного господаря.
Він поставив одну ногу на край колодязя, потім другу. Зоряна глибина повільно оберталася під ним, і десь далеко лунав знайомий електронний сигнал лікарняного монітора.
Прокоп'єв заплющив очі.
— Ну, з Богом.
І стрибнув.
Спочатку було відчуття падіння. Потім навколо

закрутилися зорі, спалахнули два сонця Бухаса, промайнули труби заводу туги, обличчя триокого наставника, сріблясті нитки Сектора споглядачів. Він побачив старого Михалича біля верстака, але обличчя знову вислизнуло з пам'яті. Далі з'явилася маленька кухня, чайник на плиті й жіночий голос, що кликав його на вечерю.
Цього разу він не відвернувся.
— Чую, — прошепотів Прокоп'єв. — Чую тебе.
А потім усе навколо вибухнуло білим світлом. Зникли зорі, зник сад Архібухгалтера, зник навіть звук власного голосу. Залишилося тільки рівне, вперте, майже земне постукування.
Крап… крап… крап…
І десь зовсім близько хтось сказав:
— Петре Єгоровичу, якщо ви мене чуєте, спробуйте розплющити очі.
Прокоп'єв хотів відповісти, що чує прекрасно, тільки після такого перельоту непогано було б дати людині бодай хвилину відпочити.
Але замість слів зміг лише ледь помітно ворухнути пальцями.
І цього разу хтось помітив.

Розділ 6. Повернення

Спочатку повернувся біль. Не сильний, не такий, від якого хочеться кричати, а тупий, настирливий, розлитий по всьому тілу. Наче Петро Єгорович Прокоп'єв цілий тиждень власноруч розвантажував вагони з чавунними батареями, а потім хтось вирішив перевірити, чи не залишилося в ньому ще трохи сил.

Він спробував поворухнутися, але тіло відгукнулося неохоче. Пальці ледь сіпнулися, повіки здригнулися, а в голові стояв такий гул, ніби там працював старий трансформатор із поганою ізоляцією.

Десь поруч рівномірно пищав прилад.

Пік… пік… пік…

Прокоп'єв прислухався. Звук був знайомий. Надто знайомий. Він уже чув його крізь алюмінієву ложку, бачив на дивному екрані в Секторі споглядачів і впізнав у зоряному колодязі Архібухгалтера.

— Петре Єгоровичу, ви мене чуєте?

Голос був жіночий, спокійний, трохи втомлений.

Він хотів відповісти, але язик лежав у роті важким неповоротким предметом, який, здавалося, давно списали з експлуатації.

— Якщо чуєте, спробуйте ще раз поворухнути пальцями.

Прокоп'єв зібрав усі сили й ледь стиснув праву руку.

— Ось так. Молодець. А тепер спробуйте розплющити очі.

«Командують, — подумав він. — Тільки прилетів, а вже завдання дають. Навіть доповісти про посадку не дозволили».

Він нарешті розплющив очі.

Над ним була біла стеля. Звичайна, земна, з маленькою тріщиною біля світильника. Жодних

двох сонць, фіолетових хмар чи галактичних трубопроводів. Праворуч стояв медичний монітор, ліворуч висіла крапельниця. Біля ліжка схилилася жінка в медичному халаті.

Два ока.

Прокоп'єв уважно перерахував.

Справді два.

Потім, про всяк випадок, подивився їй на чоло.

— Що ви там шукаєте? — усміхнулася медсестра.

Він із величезними зусиллями прошепотів:

— Третє…

— Що третє?

— Око…

Медсестра на мить розгубилася, потім усміхнулася ще ширше.

— Ні, у мене тільки два. Вам і цих вистачить, щоб за вами доглядали.

«От і добре, — подумав Прокоп'єв. — Значить, принаймні від інспекції відбився».

Він спробував підвести голову, але кімната одразу попливла перед очима. Медсестра обережно поклала долоню йому на плече.

— Не поспішайте. Ви дуже ослабли.

— Де… я?

— У лікарні. У відділенні інтенсивної терапії.

— На Землі?

Жінка зупинилася.

— А де ж іще?

Прокоп'єв заплющив очі.

«Господи, яке щастя. Нарешті місце, де на таке запитання відповідають без довідки, печатки й дозволу Центрального управління».

Але щастя тривало недовго. Він згадав завод туги, триокого наставника, інспекторів із Тверезії та Архібухгалтера, який проводжав його до зоряного колодязя. Усе було настільки виразним, що навіть зараз, лежачи в лікарняному ліжку, Петро Єгорович міг пригадати запах перегрітих підшипників, смак метеоритної настоянки й холодний дотик інспекторського фіксатора.

— Скільки я тут? — прошепотів він.

— Шосту добу.

— Шість?..

— Так. Вас привезла швидка. Знайшли біля гаражів непритомного. Стан був тяжкий. Лікарі підозрюють отруєння невідомою речовиною.

Прокоп'єв заплющив очі ще міцніше.

Каністра.

Напис.

«ТІЛЬКИ ДЛЯ РАКЕТНИХ ДВИГУНІВ. НЕ ПИТИ!»

— От дурень, — ледве чутно сказав він.

— Що?

— Кажу, інструкції треба читати.

— Це правильно, — погодилася медсестра. — Особливо до того, як щось ковтати.

Прокоп'єв спробував усміхнутися, але вийшло щось середнє між гримасою та передсмертним проханням принести води.

— Пити хочеться?

Він кивнув.

Медсестра змочила йому губи, потім обережно дала трохи води. Прокоп'єв зробив маленький ковток і завмер.

Звичайна вода.

Без метеоритного присмаку, без зоряного пилу, без вибухів у селезінці. Просто вода, яка нічого не обіцяла, нікуди не переносила й не вимагала реєстрації.

— Хороша, — прошепотів він.

— Вода?

— Земна.

Медсестра тихенько засміялася.

— Іншої поки не завезли.

Він хотів відповісти, що це й на краще, але втома накотилася так раптово, що слова зникли. Повіки самі опустилися, і на кілька хвилин Петро Єгорович провалився в неглибокий сон.

Цього разу йому нічого не снилося.

І саме це чомусь налякало найбільше.

Коли він прокинувся вдруге, біля ліжка стояв лікар. Чоловік років п'ятдесяти, з короткою сивиною, окулярами й обличчям людини, яка давно

перестала дивуватися людській винахідливості у справі самознищення.

— Ну що, Петре Єгоровичу, повернулися до нас?

— Ага, — прохрипів Прокоп'єв. — Тільки багаж десь загубився.

— Який багаж?

— Та так… службовий.

Лікар посвітив йому в очі маленьким ліхтариком, перевірив реакцію зіниць і поставив кілька звичайних запитань. Як звати, скільки років, який зараз рік, де перебуває.

Прокоп'єв відповідав повільно, але правильно.

На запитанні про дату замислився.

— Число не пам'ятаю. У мене там календаря не було.

— Де саме?

— У відрядженні.

— Якому?

— Довга історія. Міжпланетна.

Лікар подивився на медсестру, а потім знову на нього.

— Зрозуміло. Поки що не перевтомлюйтеся. Після тяжкого отруєння та тривалого порушення свідомості можливі незвичні сновидіння, уривчасті спогади, відчуття, ніби ви десь побували. Мозок іноді створює дуже переконливі картини.

— Переконливі — це ще м'яко сказано.

— Пам'ятаєте, що сталося перед втратою свідомості?

— Пам'ятаю.

— Розкажете?

Прокоп'єв помовчав.

— Біля гаражів була каністра. На ній написано, що пити не можна. Я вирішив перевірити, чому.

Лікар повільно зняв окуляри.

— Ви ж доросла людина.

— Оце найбільше й дивує.

— Скільки випили?

— Небагато.

— Що означає «небагато»?

— Достатньо, щоб більше не хотілося.

Лікар зітхнув.

— Вам дуже пощастило. Що саме було в тій каністрі, ще з'ясовують. Але наслідки могли бути значно гіршими. Зараз головне — відновитися. Не поспішайте вставати й обов'язково розповідайте, якщо щось турбуватиме.

— Лікарю, а можна одне запитання?

— Звичайно.

— Коли людина без свідомості, вона може бачити щось таке, чого ніколи не бачила?

— Може. Пам'ять, уява, уривки почутого — усе це іноді змішується. Чому запитуєте?

Прокоп'єв уважно подивився на лікаря.

— А якщо вона там, у тому сні, щось полагодила?

— Що саме?

— Насос. Великий. Реактор урятувала. А потім посварилася з інспекторами.

Лікар не засміявся. Лише трохи нахилив голову.

— Для вас це було справжнім?

— Ще й яким.

— Тоді не дивно, що ви так добре все пам'ятаєте. Після одужання, якщо ці спогади непокоїтимуть, ми можемо допомогти вам із ними розібратися.

— А може, я справді там був?

Лікар помовчав, добираючи відповідь.

— Я можу пояснити ваш стан із медичного погляду. А от довести, що людина бачила уві сні, а що їй тільки здається, іноді складніше. Особливо коли вона щойно прийшла до тями.

Прокоп'єв задоволено кивнув.

— Оце вже чесна відповідь. Без галактичної бюрократії.

— Якої бюрократії?

— Та не звертайте уваги. Професійне.

Лікар усміхнувся, зробив позначку в картці й попрямував до дверей.

— Відпочивайте, Петре Єгоровичу. І більше ніяких експериментів із невідомими речовинами.

— А з відомими?

Лікар зупинився.

— Вам зараз і з чаєм треба обережно.

— Отакої. Дожився. Навіть чай за допуском.

Коли двері зачинилися, Прокоп'єв залишився сам.

Він лежав і дивився на стелю. Намагався розкласти все по поличках, як звик робити з розібраним механізмом. Ось гаражі. Ось каністра. Ось непритомність. Ось лікарня. Між ними — Бухас, завод туги, інспекція, Сектор споглядачів, Архібухгалтер і зоряний колодязь.

Можливо, лікар мав рацію. Мозок справді міг вигадати все це. Адже Прокоп'єв усе життя провів серед насосів, труб, вентилів і несправних механізмів. Не дивно, що навіть чужу планету уявив величезною ремонтною майстернею.

Але чому тоді деякі речі залишалися такими справжніми?

Чому він пам'ятав кожне слово триокого наставника?

Чому досі відчував сором перед Сивим, якого залишив у Секторі споглядачів?

І найголовніше — чому не міг згадати обличчя Михалича?

Він заплющив очі й спробував уявити свого першого майстра.

Верстак — будь ласка.

Старий гайковий ключ із тріщиною на ручці — ось він.

Запах мастила, скрип дерев'яної підлоги, вікно з розбитим кутом — усе на місці.

А обличчя немає.

Прокоп'єв розплющив очі.

— От же ж гади, — прошепотів він. — Навіть перед відльотом назад не повернули.

Він спробував піднести руку до чола й раптом помітив щось дивне.

У правій долоні було затиснуто маленький металевий предмет.

Стару алюмінієву ложку.

Прокоп'єв завмер.

Ложка лежала в руці так, ніби він щойно дістав її з нагрудної кишені робочої куртки. Той самий погнутий держачок, потемнілий метал, давня подряпина біля краю.

І ще одна.

Нова.

Тоненька, свіжа, біля самого згину. Саме там, де він підчіплював нею замок інспекторського фіксатора.

Петро Єгорович довго дивився на ложку.

Потім натиснув кнопку виклику.

За хвилину прийшла медсестра.

— Щось сталося?

— Скажіть, будь ласка… — Він показав ложку. — Це звідки?

Медсестра усміхнулася.

— А, ваша дорогоцінність!

— Яка ще дорогоцінність?

— Та ця ложка. Коли вас привезли, ви її так стискали, що пальці ледве розігнули. Ми поклали її до ваших речей. А коли ви почали приходити до тями, ви весь час щось шукали рукою. Я подумала, що це вона вам потрібна, і поклала поруч. От ви її знову й схопили.

Прокоп'єв мовчав.

Він чудово пам'ятав, як біля гаражів ложка випала з його руки. Пам'ятав її короткий дзвін об бетон. А потім знайшов її на рудому пилу Бухаса.

— Ви впевнені, що вона була зі мною?

— Цілком. Дивна річ, правда? Дорослий чоловік, а тримається за стару ложку, наче за талісман.

— А може, вона й є талісман.

— Може, — легко погодилася медсестра. — У кожного свої щасливі речі.

— А подряпина ця… — Він повернув ложку до світла. — Вона вже була?

Жінка нахилилася ближче.

— Не знаю. Я її так уважно не розглядала.

Прокоп'єв відкинувся на подушку.

— Зрозуміло.

— Щось іще потрібно?

Він хотів сказати, що хотів би побачити триокого наставника, запитати в Архібухгалтера про закриття рахунку й нарешті з'ясувати, чи справді інспектори можуть повернути вкрадені спогади.

Але замість цього тихо попросив:

— Чаю б.

— Зараз вам поки не можна звичайного чаю. Пізніше, коли лікар дозволить.

— І тут начальство, — зітхнув Прокоп'єв.

Медсестра засміялася.

— А як же без нього?

Вона пішла, а він залишився з ложкою в руці.

Кілька хвилин Петро Єгорович просто дивився на метал. Потім підніс його до очей і спробував розгледіти своє відображення.

Обличчя вийшло кривуватим, розтягнутим, із величезним носом і неприродно маленьким підборіддям.

— Ну, — сказав він сам собі, — хоча б цього дурня не забули повернути.

І вперше після пробудження тихо засміявся.

Сміх одразу відгукнувся болем у грудях, довелося зупинитися. Проте на душі стало трохи легше.

Не від того, що все минулося. Він ще не знав, що саме з ним сталося і скільки доведеться оговтуватися. Просто раптом відчув: він знову може сміятися над собою. І цього разу для цього не потрібна жодна настоянка.

Наступні дні тягнулися повільно.

Прокоп'єва перевели до звичайної палати. Він учився знову сидіти без запаморочення, ходити коридором, не тримаючись за стіну, і нормально їсти. Найскладнішим виявилося останнє. Лікарняна каша мала вигляд речовини, яку на Бухасі, мабуть, відправили б до сектора переробки легкої апатії.

— Що це? — запитав він одного ранку, розглядаючи тарілку.

— Вівсянка, — відповіла санітарка.

— А чому вона така сумна?

— Бо без цукру.

— Зрозуміло. Значить, у вас тут теж завод туги.

Санітарка вирішила, що пацієнт жартує, і пішла, побажавши йому приємного апетиту.

Прокоп'єв обережно скуштував ложку каші.

— Ні, — сказав він тихо. — Архібухгалтер таке б у прибуток не прийняв.

Проте доїв усе.

Одного дня йому принесли особисті речі. Робочу куртку, ключі, гаманець і телефон. Екран телефона був розряджений, а куртка пахла гаражем, пилом і чимось незнайомим, хімічним. Прокоп'єв довго тримав її на колінах. У нагрудній кишені

залишилася маленька дірочка від старої сигарети, хоча сам він уже давно не курив.

Він перевірив кишені.

Ложки там, звісно, не було. Вона лежала на тумбочці біля ліжка.

Зате знайшовся зім'ятий папірець із номером підшипника, який він збирався купити наступного ранку після пригоди з каністрою.

Прокоп'єв розгорнув записку й усміхнувся.

— От бачиш, землянине, — пробурмотів він, — у людей галактики руйнуються, а в тебе підшипник досі не куплений.

І тут йому раптом захотілося додому.

Не просто вийти з лікарні, а повернутися до свого життя. До гаражів, до старої майстерні, до звичайних земних несправностей. Навіть до Семеновича, який, мабуть, уже всім розповів, що Прокоп'єв випробував секретне паливо й мало не став космонавтом.

Раніше він часто уявляв, як добре було б кудись зникнути. Щоб не бачити знайомих стін, не чути запитань, не прокидатися з думкою, що черговий день нічим не відрізнятиметься від попереднього.

Тепер усе змінилося.

Виявилося, що повертатися до звичайного життя значно важче, ніж від нього тікати.

І значно цікавіше.

Увечері, коли за вікном уже почало темніти, Прокоп'єв сидів на ліжку й дивився на ложку. Метал тьмяно відбивав світло настільної лампи.

Він знову спробував пригадати обличчя Михалича.

Не вийшло.

Тоді почав згадувати голос жінки з маленької кухні.

«Петю, чай охолов. Іди вже».

Цього разу він не став гнати спогад геть. Заплющив очі й дозволив йому повернутися настільки, наскільки той сам захоче.

Спочатку з'явився чайник. Старий, емальований, із відбитим шматочком фарби біля носика. Потім — стіл, накритий клейонкою в дрібні сині квіти. Вікно, за яким падав дощ. На підвіконні стояла герань, яку він ніяк не міг змусити цвісти після того, як залишився сам.

І раптом він згадав руки.

Жіночі руки, які наливали чай у дві чашки. Одна чашка була біла, друга — зелена, з тріснутою ручкою. Жінка завжди брала собі зелену, бо казала, що до тріщин звикла й нема чого переводити добрий посуд.

Прокоп'єв розплющив очі.

— Ніно…

Ім'я вирвалося саме собою.

Він сидів нерухомо, відчуваючи, як щось важке повільно підіймається з глибини пам'яті.

Ніна.

Його дружина.

Жінка, з якою він прожив майже тридцять років. Яка терпіти не могла, коли він залишав інструменти на кухонному столі. Яка сміялася з його жартів, навіть коли чула їх удвадцяте. Яка завжди кликала його до чаю, а він незмінно відповідав: «Зараз, ще хвилинку».

Тільки хвилинка часто розтягувалася на годину. А іноді й на цілий вечір.

Ніни не стало чотири роки тому.

Хвороба забрала її не відразу. Спочатку вона перестала ходити на роботу, потім усе рідше

виходила з дому. Прокоп'єв возив її до лікарів, діставав ліки, лагодив усе, що ламалося в квартирі. Він робив те, що вмів, і вперто вірив, що будь-яку несправність можна усунути, якщо знайти потрібну деталь.

Але потрібної деталі не знайшлося.

Після похорону він ще довго не прибирав її чашку. Просто перестав користуватися кухонним столом. Чай пив у майстерні, з алюмінієвою ложкою, яку носив у кишені. А вдома здебільшого мовчав.

Потім з'явилися вечори біля гаражів, Семенович зі своїми «маленькими» й звичка відкладати все на завтра. Особливо ті думки, від яких не можна було відкрутитися жодним гайковим ключем.

Прокоп'єв довго сидів, дивлячись у вікно.

Йому хотілося плакати. Це було незвично. За останні роки він майже забув, як воно буває, коли сльози з'являються не від болю в руці чи їдкого диму, а просто від того, що когось дуже бракує.

Він не став стримуватися.

Сльози покотилися по щоках, і Петро Єгорович тихо, без свідків, поплакав. Не довго. Рівно стільки, скільки зміг.

Потім витер обличчя краєм ковдри й сердито пробурмотів:

— От же ж, Ніно… Навіть із того світу до чаю кличеш. А я, дурень, знову запізнився.

Він усміхнувся крізь сльози.

Тепер йому стало зрозуміло, чому Архібухгалтер не назвав імені. Чому не дозволив залишитися в затишному саду, де все було добре й ніхто нікого не втрачав. Там він міг би бачити Ніну щодня. Говорити з нею, пити чай, слухати її сміх. Але то була б не вона. Лише його бажання повернути те, чого вже не можна повернути.

І тоді він згадав слова Сивого із Сектора споглядачів.

«Коли не можеш перевірити спогад, він потроху стає вигадкою».

Прокоп'єв подивився на ложку.

— Ну, Сивий, — тихо сказав він, — сподіваюся, ти там свою намистину не загубив.

За вікном повільно згасав вечір. Земне небо було сірим, без другого сонця, без зоряних виноградників і літаючих інспекторів. По склу стікали краплі дощу.

Звичайний листопадовий вечір.

І все-таки він здавався Прокоп'єву дивовижним.

Наступного ранку лікар повідомив, що відновлення йде добре, хоча додому ще рано. Потрібно було пройти додаткові обстеження, набратися сил і поступово повертатися до звичайного життя.

— А працювати коли можна? — запитав Прокоп'єв.

— Не поспішайте. Спочатку відновіться.

— Зрозуміло. Значить, поки тільки розумовою працею займатися.

— Саме так.

— Тоді дайте викрутку. Я вам он ту розетку подумки полагоджу.

Лікар мимоволі усміхнувся.

— З вашою енергією, Петре Єгоровичу, нам доведеться за вами особливо пильно наглядати.

— Не треба. Мене вже одна інспекція доглядала. Досі згадую.

Коли лікар пішов, Прокоп'єв сів зручніше, дістав блокнот і ручку. Вирішив записати все, що пам'ятав про Бухас. Не для книжки й не для того, щоб комусь доводити існування прибульців. Просто

боявся, що спогади почнуть зникати, як колись зникло обличчя Михалича.

Він записав назву планети, описав приймальника з хворим полюсом, триокого наставника, завод туги й насос, який удалося відремонтувати. Потім згадав інспекцію, холодне кільце на голові та власний жах, коли почали зникати спогади.

На Архібухгалтерові зупинився.

Довго дивився на порожній рядок.

Потім написав: «Життя не можна звести до нуля, навіть якщо бухгалтерія дуже старається».

Прочитав, подумав і додав: «Особливо якщо бухгалтерія галактична».

Йому стало смішно.

Він закрив блокнот, поклав його на тумбочку й потягнувся до ложки.

Але ложки там не було.

Прокоп'єв завмер.

Перевірив під подушкою, під ковдрою, на столику. Обережно зазирнув під ліжко. Нічого.

— От тобі й маєш, — пробурмотів він. — Тільки повернувся, а вже інвентаризація не сходиться.

Він натиснув кнопку виклику.

Прийшла та сама медсестра.

— Щось потрібно?

— Ложка моя де?

— Яка ложка?

— Алюмінієва. Стара. Погнута. Особливо небезпечна для космічної бюрократії.

Жінка усміхнулася.

— А, ваша улюблена! Я її вчора помила. Вона ж у вас була вся в плямах. Поклала до шухляди, щоб не загубилася.

Вона відкрила тумбочку й дістала ложку.

Прокоп'єв полегшено зітхнув.

— Дякую.

— Та нема за що. Тільки ви так за неї переживаєте, наче вона золота.

— Дорожча.

— Чому?

Він подивився на медсестру, потім на металевий черенок із подряпиною.

— Бо золото я б давно продав. А ця ще працює.

Жінка засміялася й вийшла.

Прокоп'єв залишився сам.

Він узяв ложку, покрутив її в пальцях і раптом помітив, що нова подряпина стала чіткішою. Можливо, просто після миття з неї зійшов бруд. А можливо, світло падало під іншим кутом.

Він підніс ложку до очей.

На мить йому здалося, що в її відображенні з'явилася не лікарняна палата, а триокий наставник у заляпаному комбінезоні. Той стояв біля справного насоса, тримав у руці флягу й усміхався всіма трьома очима.

Прокоп'єв моргнув.

Відображення зникло.

Він сидів нерухомо.

Потім обережно повернув ложку ще раз.

Нічого.

Тільки його власне обличчя.

— Ну й добре, — сказав він тихо. — А то ще за понаднормові платити доведеться.

Він поклав ложку на тумбочку й подивився у вікно.

За склом ішов звичайний дощ. На сусідньому будинку сиділи голуби, унизу проїхала машина, десь у коридорі хтось голосно вимагав, щоб йому нарешті дали нормальної їжі.

Земля жила своїм життям.

І вперше за багато років Прокоп'єву захотілося бути його частиною, а не просто спостерігати збоку.

Він ще не знав, чи зможе назавжди відмовитися від старих звичок. Не знав, чи повернуться всі втрачені спогади. І зовсім не був упевнений, що після лікарні не настане якийсь важкий вечір, коли знову захочеться втекти від себе хоча б на кілька годин.

Але тепер у нього з'явилося дещо, чого раніше бракувало.

Він знав, куди хоче повертатися.

Не на Бухас.

Не в затишний сад Архібухгалтера.

І навіть не в минуле, де Ніна кликала його до чаю.

Він хотів повернутися у власне життя, яким воно залишилося. З несправностями, втратами, дурними рішеннями й можливістю хоча б дещо виправити.

Прокоп'єв простягнув руку до блокнота й дописав унизу сторінки: «Якщо механізм ще працює — не поспішай списувати. Спочатку спробуй полагодити».

Подумав трохи й додав: «Особливо якщо механізм — ти сам».

Потім закрив блокнот і зручно вмостився на подушці.

За вікном на мить розійшлися хмари. Крізь них пробився вузький промінь сонця, упав на тумбочку й освітив стару алюмінієву ложку.

Вона блиснула.

На одну коротку мить Петру Єгоровичу здалося, що промінь роздвоївся. Один залишився звичайним, золотавим, а другий став блакитним і на секунду намалював на стіні дивну тінь, схожу на маленьке третє око.

Прокоп'єв підвів голову.

Тінь зникла.

Він потер очі, подивився на стелю, потім на ложку.

— Та ну вас до біса, — прошепотів він. — Я ще лікарняний не закрив.

І вперше за довгий час заснув із усмішкою.

А десь дуже далеко, там, де жодна земна ракета ще не прокладала маршруту, на старому заводі № 13 справно гудів відремонтований насос.

Принаймні так могло бути.

Бо хто ж його знає, що насправді відбувається у Всесвіті, поки людина лежить без свідомості й намагається повернутися додому?

Особливо якщо перед цим вона неуважно прочитала напис на каністрі.

ЕПІЛОГ

До гаражів Петро Єгорович Прокоп'єв повернувся через три тижні після виписки з лікарні. Лікар наполегливо радив не перевтомлюватися, не нервувати й тимчасово забути про важку роботу. Прокоп'єв уважно вислухав рекомендації, пообіцяв дотримуватися всіх трьох і вже дорогою додому зрозумів, що з останньою виникнуть труднощі. Що ж до нервів, то лікар, мабуть, просто не знав Семеновича.

Гаражний кооператив зустрів його звичними запахами мастила, бензину та мокрого заліза. Біля сьомого боксу хтось сварився через неправильно припарковану машину, на сусідньому даху сидів нахабний голуб, а з майстерні долинало таке знайоме металеве постукування, що Прокоп'єву захотілося негайно з'ясувати, хто там працює без нього.

Він зупинився біля воріт, вдихнув холодне листопадове повітря й усміхнувся. Два сонця Бухаса гріли сильніше, але це, одне-єдине, було своє. І світило воно без жодного дозволу Центрального управління.

— Єгоричу!

Із сусіднього гаража вискочив Семенович. На ньому був старий светр із розтягнутими рукавами, а в руках — замащений гайковий ключ.

— Живий, чортяко!

— Як бачиш. Хоча лікарі теж не відразу повірили.

Семенович підбіг, обійняв його так міцно, що Прокоп'єв скривився.

— Тихіше, космонавте! У мене ще гарантійний термін після ремонту не закінчився.

— Та я ж радий! Ми тут уже бозна-що передумали. Тебе швидка забрала, потім поліція приїжджала, каністру ту кляту забрали. Мене допитували, звідки вона взялася. Я їм усе розповів, як було!

— І що вони?

— Сказали, що то небезпечна хімічна речовина. Що точно — не пояснили. Може, військова якась штука. А я ж хотів у генератор залити!

— Ото й добре, що не залив. А то зараз би генератор на Марсі електрику виробляв.

Семенович винувато почухав потилицю.

— Слухай, Єгоричу, я ж не думав, що ти її пити станеш.

Прокоп'єв подивився на нього й раптом цілком серйозно відповів:

— А ти тут ні до чого. Каністру ти приніс, а дурість я сам зробив. Не треба на двох ділити те, на що в одного розуму вистачило.

Семенович помовчав. Від Петра Єгоровича він звик чути все що завгодно, тільки не добровільне визнання власної провини.

— Ну, головне, що повернувся, — нарешті сказав він. — А то без тебе тут зовсім нудно стало. У мене машина знову не заводиться.

— А ти її заводити пробував?

— Звісно!

— От із цього всі неприємності й починаються.

Вони засміялися й рушили до майстерні. Прокоп'єв відімкнув двері, увімкнув світло й завмер на порозі. Усе залишилося таким, як він пам'ятав: старий верстак, шафа з інструментами, насос на підставці, коробка з різнокаліберними болтами. Навіть ганчірка, яку він кинув перед тим нещасливим вечором, лежала на тому самому місці.

Тільки пилу побільшало.

— Хоч би прибрав хто, — буркнув він.

— Ми ж не знали, чи можна тут щось чіпати.

— А пил, значить, дозвіл мав?

Семенович винувато знизав плечима.

Прокоп'єв повільно пройшов до верстака, провів долонею по холодній металевій поверхні й відчув дивне хвилювання. За останні тижні він бачив стільки неймовірного, що власна майстерня раптом здалася найкращим місцем у Всесвіті.

Тут усе було зрозумілим. Якщо тече кран — міняй прокладку. Якщо гріється підшипник — шукай причину. Якщо не заводиться двигун — перевір живлення, паливо й запалювання. А якщо життя пішло шкереберть…

От із цим поки що доведеться розбиратися.

— Ну що, — сказав Семенович, дістаючи з кишені невелику фляжку, — за повернення? По маленькій. Цього разу справді по маленькій.

Прокоп'єв подивився на фляжку.

Знайомий рух. Знайома пропозиція. Навіть слова майже ті самі, що й того вечора, коли все почалося.

Він відчув, як усередині ворухнулося старе бажання. Не сильне, але цілком справжнє. Випити, розслабитися, пожартувати, посидіти з приятелем, а потім непомітно перейти до другої маленької.

Усе було так просто.

Саме ця простота тепер і насторожувала.

— Ні, Семеновичу. Не буду.

— Та я ж за твоє здоров'я!

— То краще не псуй його вдруге.

— Ти що, зовсім зав'язав?

Прокоп'єв замислився. Раніше на таке запитання він відповів би гучно й упевнено, пообіцяв би більше ніколи не брати чарки до рота, а потім, за кілька днів, знайшов би десяток поважних причин порушити обіцянку.

Тепер не хотілося ні клястися, ні вихвалятися.

— Сьогодні не питиму, — сказав він. — А завтра знову вирішуватиму. День за днем. Може, так надійніше.

Семенович недовірливо похитав головою.

— Дивний ти якийсь став після лікарні.

— А ти хотів, щоб я після такого ще й нормальним залишився?

Прокоп'єв відкрив шафку, дістав термос і два кухлі. Один був синій, із написом «НАЙКРАЩОМУ МАЙСТРУ», другий — звичайний білий, із відбитим краєм.

— Тримай. Зараз по маленькій наллю.

— Чого?

— Чаю, дурню. М'ятного. Лікарі дозволили.

— А міцного?

— Міцного теж. Тільки без градусів.

Семенович тяжко зітхнув, сховав фляжку й сів на старий табурет.

— Дожилися. Два дорослі мужики в гаражі чай питимуть. Хоч би двері зачинив, щоб сусіди не побачили.

Прокоп'єв розсміявся.

— Не переживай. Скажемо, що випробовуємо нове ракетне паливо.

Він налив чай. Потім дістав із нагрудної кишені стару алюмінієву ложку, поклав її в кухоль і повільно розмішав цукор.

Ложка тихенько дзенькнула об стінку.

Звичайний звук.

Та Прокоп'єв на мить завмер.

Колись саме такий дзвін був останнім, що він почув біля гаражів перед своїм неймовірним

польотом. А тепер той самий звук ніби поставив крапку в історії, якої ніхто, крім нього, не пам'ятав.

— Чого задумався? — запитав Семенович.

— Та так. Пригадав дещо.

— Про лікарню?

— Не зовсім.

— А про що?

Прокоп'єв усміхнувся.

— От скажи мені, Семеновичу, ти віриш, що десь у космосі є планета, на якій із людської туги роблять паливо?

Семенович замислився.

— Ну, якщо тугу можна спалювати, то чого б і ні? У нас он начальство роками людям нерви псує, а електрики з того жодного кіловата.

— Отож.

— А чого питаєш?

— Та був я там. Насос їм ремонтував.

Семенович уважно подивився на приятеля.

— Єгоричу, тобі лікар що сказав?

— Який саме?

— Ну, той, що голову перевіряв.

— Сказав, що працює.

— А добре?

— Цього не гарантував.

Вони знову засміялися.

За вікном поступово сутеніло. Семенович розповідав останні гаражні новини: хто продав машину, хто посварився із сусідом, у кого зламався компресор. Прокоп'єв слухав, іноді піджартовував, іноді перепитував. Нічого особливого не відбувалося. Двоє старих приятелів сиділи в майстерні й пили чай.

Але саме цього йому так довго бракувало.

Він раптом зрозумів, що за всі роки самотності не раз міг запросити когось просто посидіти, поговорити, згадати минуле. Без пляшки, без приводу, без обов'язкової причини для зустрічі. Міг, але чомусь не робив. Наче звичайна людська розмова потребувала особливого дозволу.

Тепер дозвіл він вирішив видати собі сам.

Коли Семенович допив чай і зібрався йти, Прокоп'єв несподівано сказав:

— Заходь завтра.

— Щось лагодити будемо?

— Може, й будемо.

— А якщо нічого не зламається?

— От тоді й перевіримо, чи вміємо просто розмовляти.

Семенович глянув на нього з підозрою.

— Ти точно на Землю повернувся?

— Начебто. Але остаточний акт приймання ще не підписаний.

— Ну, тоді до завтра.

Він пішов, а Прокоп'єв залишився сам у майстерні. Прибрав кухлі, витер стіл, поклав інструменти на свої місця. Потім дістав телефон і знайшов номер давнього знайомого, якому вже кілька років збирався зателефонувати.

Посидів хвилину, дивлячись на екран.

Раніше неодмінно відклав би до завтра.

Тепер натиснув кнопку виклику.

— Алло, Миколо? Це Петро. Та ні, нічого не сталося. Просто згадав тебе. Як живеш?

Розмова вийшла довгою. Вони згадали колишню роботу, спільних знайомих, старі пригоди. Домовилися зустрітися, коли Прокоп'єв остаточно зміцніє після лікарні. І вперше за багато років Петро Єгорович не шукав приводу швидше закінчити розмову.

Коли він поклав слухавку, за вікном уже було темно.

Прокоп'єв вимкнув світло, замкнув гараж і попрямував додому. Йшов неквапливо, обережно переступаючи через калюжі. Після лікарні ноги ще швидко втомлювалися, але він не сердився на них. Зрештою, вони нещодавно повернули його з такої далечини, що тепер мали право на невелике технічне обслуговування.

Біля виходу з кооперативу він зупинився й підвів голову.

Над містом сяяли зорі.

Десь серед них, можливо, існував Бухас. І триокий наставник саме зараз перевіряв справність насоса. Ліловий поет-дистилятор складав чергову риму до виробничої інструкції. Сивий намагався пригадати, хто подарував йому дерев'яну намистину. А старий Архібухгалтер сидів у своєму саду й підраховував, скільки людських дурниць ще залишилося неврахованими.

А можливо, нічого цього ніколи не було.

Можливо, усе народилося в його голові, поки лікарі боролися за життя одного впертого слюсаря, який переплутав власну дурість із науковою допитливістю.

Прокоп'єв уже не намагався знайти остаточну відповідь.

Він знав лише одне: сьогодні йому запропонували випити, а він відмовився. Зателефонував людині, з якою давно не спілкувався. Посидів із приятелем, посміявся, випив доброго чаю. І вперше за довгий час ішов додому не тому, що більше нікуди було подітися, а тому, що хотів туди повернутися.

Він дістав ложку з кишені. Під світлом ліхтаря на її погнутому держачку блиснула тоненька подряпина.

— Ну що, стара, — тихо промовив він, — працюватимемо далі?

Ложка, звісно, нічого не відповіла.

Прокоп'єв усміхнувся, сховав її назад і рушив додому.

А за кілька кроків раптом зупинився, озирнувся на зоряне небо й додав:

— І передай там своєму Архібухгалтерові, якщо зв'язок маєш: рахунок я ще не закриваю. У мене, між іншим, життя попереду!

Вітер тихо шелеснув голими гілками дерев.

Жодної відповіді з космосу не надійшло.

— От і добре, — задоволено буркнув Петро Єгорович. — Бо ще виставили б рахунок за міжгалактичний роумінг.

Він засміявся й пішов далі.

Удома на нього чекав чайник, звичайна земна вечеря й цілий завтрашній день, який поки що ніхто не встиг зіпсувати.

І цього разу Прокоп'єв вирішив не пропускати його повз себе.